

**УНИВЕРСИТЕТ ЗА НАЦИОНАЛНО И СВЕТОВНО
СТОПАНСТВО
КАТЕДРА „ИКОНОМИКА НА ПРИРОДНИТЕ РЕСУРСИ“**

АРЛИНДА ХОТИ

**ДИВЕРСИФИКАЦИЯ НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ СТОПАНСТВА В АЛБАНИЯ:
ВЪЗМОЖНОСТИ И ОГРАНИЧЕНИЯ ОТ ОБЛАСТ БЕРАТ**

АВТОРЕФЕРАТ

за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.8. Икономика, докторска програма „Икономика и управление (Агробизнес)“

София, 2026

Дисертационният труд е утвърден за публична защита в Протокол № 06/12.01.2026 г. от Катедрен съвет на катедра „Икономика на природните ресурси“, Бизнес факултет, Университет за национално и световно стопанство.

Заседанието по публичната защита на дисертационния труд е на 30 март 2026 г. от 10:00 ч. в зала 2032-А в Университета за национално и световно стопанство, София, пред Научно жури в състав: проф. д-р Албена Митева (УНСС), доц. д-р Христина Харизнова-Бартос (УНСС), доц. д-р Диляна Митова (ИАИ – София), доц. д-р Димитрина Стоянчева (ТУ – Стара Загора) и доц. д-р Мариана Шишкова (АУ – Пловдив).

Материалите по дисертационния труд са на разположение в Дирекция „Наука“ на УНСС, сектор „Научни съвети и конкурси“.

Дисертационният труд е в обем 180 страници, с включени 27 таблици, 64 фигури и 3 приложения. Структуриран е в увод, четири глави, заключение и препоръки, използвана литература и приложения. Библиографията включва 261 източника, сред които международни научни публикации, стратегически документи и институционални доклади.

Дисертацията се основава на самостоятелно емпирично изследване на автора, включващо:

- анализ на вторични статистически данни за периода 2013–2023 г.;
- теренно анкетно проучване сред земеделски стопани в петте общини на област Берат в периода 2024–2025 г.;
- конструиране и прилагане на Индекс на предприемачеството за оценка на динамиката на диверсификацията.

Автор: Арлинда Хоти

Научен ръководител: доц. д-р Мария Пенева

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Селските райони в Европа претърпяха дълбоки структурни трансформации през последните десетилетия, обусловени от икономическо реструктуриране, демографски промени и нарастваща интеграция в глобалните пазари. Селското стопанство, макар да остава основна дейност в селските територии, постепенно губи тази си роля като основен източник на доходи и заетост за населението и домакинствата. Тази промяна засили натиска върху икономиката на селските райони да се адаптират чрез диверсификация, предприемачество и развитие на неземеделски дейности, способни да поддържат поминъка и регионалната им конкурентоспособност. В този контекст икономическата диверсификация на земеделските стопанства се утвърждава като основен приоритет и стълб на днешната политика за развитие на селските райони. Диверсификацията вече не се разглежда единствено като реакция на намаляващите земеделски доходи, а като стратегически път за повишаване на устойчивостта на териториите, намаляване на уязвимостта спрямо пазарни и климатични шокове и подкрепа на социалното и териториалното сближаване на общностите. Чрез комбиниране на земеделско производство с неземеделски дейности като преработка, търговия, услуги, агротуризм и предприемачество, стопанствата могат да стабилизират доходите си и да допринасят за по-широко икономическо обновяване на селските райони.

Албания представлява особено интересен случай за изследване на диверсификацията и предприемачеството в селските райони. След политическия и икономически преход в началото на 90-те години страната преживя значителни структурни промени в земеделието и селските територии. Възстановяването на собствеността върху земята и фрагментацията доведоха до структура на селскостопанския отрасъл, доминирана от малки семейни стопанства със среден размер приблизително 1,1 ха. Тези стопанства обичайно се характеризират с ниска механизация, ограничен достъп до капитал и слаба пазарна интеграция. Макар земеделието да поглъща значителен дял от работната сила на домакинствата в селските райони, то често функционира като стратегия за самозадоволяване или „оцеляване“, а не като конкурентоспособна икономическа дейност. В резултат, доходите от земеделие често са недостатъчни за осигуряване на приемлив жизнен стандарт за домакинствата в селските райони. Допълнително, постоянни предизвикателства като слабо развита инфраструктура, ограничен достъп до финансиране, остарели технологии и демографски спад ограничават развитието на селските райони в страната. Тези условия стимулират земеделските стопани да търсят алтернативни източници на доходи извън традиционното производство. Разширяването на неземеделските икономически дейности в селските райони на Албания, включително търговия, дребномащабна преработка, услуги и туризъм, отразява едновременно адаптивния капацитет на домакинствата в тези територии и структурната необходимост от диверсификация.

На политическо равнище развитието на селските райони в Албания все по-силно се формира от сближаване с принципите на Европейския съюз чрез предприсъединителни инструменти, особено Инструмента за предприсъединителна помощ за развитие на селските райони

(IPARD). Тези рамки насърчават диверсификацията, предприемачеството и многофункционалността на селските райони в съответствие с дългогодишните приоритети на ЕС. Въпреки това, ограниченията в институционалния капацитет, слабото финансово управление, усвояването и неравномерното териториално прилагане продължават да ограничават ефективността на тези политики. Именно разликата и разминаването между политическите цели и местните реалности подчертава необходимостта от емпирични изследвания, които да обхващат динамиката на диверсификацията и предприемачеството на микроравнище в албанските селски региони.

На този фон настоящият дисертационен труд е фокусиран върху детерминантите, мотивациите и резултатите от икономическата диверсификация сред семейните стопанства в Албания, изследвани чрез задълбочено регионално проучване на базата на казусно изследване. Област Берат е избрана като емпиричен фокус поради преобладаващо селския си характер, разнообразната аграрна структура и възникващите модели на неземеделско предприемачество. Регионът включва общини с различни социално-икономически профили, което позволява сравнителен анализ в рамките на единна териториална рамка и увеличава практическата стойност на резултатите. Изследването адресира съществена празнина в наличната литература. Докато предходни изследвания върху развитието на селското стопанство и селските райони в Албания са концентрирани върху земеделската продуктивност, миграцията, бедността или на макрониво върху политиките, ограничено внимание е отделяно на стратегии за диверсификация на равнище стопанство и на предприемачество в селските райони от гледна точка на фермерите. Емпиричните доказателства за възприемането на възможностите и ограниченията, взаимодействието между земеделските и неземеделските дейности в домакинствата и влиянието на местната институционална среда върху предприемаческото поведение остават частични и разпокъсани.

Дисертацията допринася към академичния дебат именно чрез интегриране на количествени и качествени подходи за анализ на процесите на диверсификация на местно равнище. Комбинират се вторични статистически данни за периода 2013–2023 г. с първични данни от теренно анкетно изследване сред земеделски стопани, ангажирани с неземеделски икономически дейности. Ключов принос е конструирането и прилагането на Индекс на предприемачеството за общините в област Берат, който позволява системна оценка на интензивността на диверсификацията и нейните социално-икономически детерминанти. Значимостта на изследването надгражда академичния принос. От политическа гледна точка разбирането на двигателите и бариерите пред предприемачеството в селските райони е съществено за подобряване на дизайна и наосчването на мерките за развитие на селските райони, инструментите за бизнес подкрепа и интервенциите на местното управление. Идентифицирането на ограничения като ограничен достъп до финансиране, недостатъчна инфраструктура или слаб институционален капацитет формира основа за препоръки, основани на доказателства. От социално-икономическа перспектива резултатите дават прозрения за това как диверсификацията може да повиши устойчивостта на домакинствата, да генерира заетост и да смекчи обезлюдяването. От гледна точка на устойчивостта

диверсифицираните селски икономики са по-добре подготвени да балансират икономическата жизнеспособност с екологични и социални цели.

Обобщавайки, дисертацията отговаря на актуални предизвикателства пред селските райони на Албания, като предоставя емпирично обоснован анализ на диверсификацията и предприемачеството. Чрез фокус върху област Берат, изследването предлага контекстуално определени изводи с широка приложимост за политиките и практиките за развитие на селските райони в Албания и други икономики в преход със сходни структурни характеристики.

ЦЕЛИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО, ХИПОТЕЗИ И ОГРАНИЧЕНИЯ

Целта на дисертационния труд е да се анализират възприятията и нагласите на земеделските стопани, развиващи неземеделски икономически дейности, относно факторите, които подпомагат или възпрепятстват предприемачеството в област Берат, и въз основа на получените резултати да се предложат насоки за насърчаване на местния бизнес растеж.

За постигане на целта са формулирани следните **изследователски въпроси**:

1. Какви са мотивите за започване на неземеделски икономически дейности?
2. Каква е връзката между земеделската дейност и другите икономически дейности?
3. Какво е икономическото състояние на земеделските стопани, които са решили да се ангажират с неземеделски дейности?
4. Кои фактори влияят върху резултатите както в земеделските, така и в другите икономически дейности?
5. Кои условия подпомагат и кои възпрепятстват бизнес развитието и икономическата диверсификация в изследваната територия?
6. Какви инструменти използват местните власти за подкрепа и развитие на предприемачеството в селските райони?

В съответствие с формулираната цел и поставените изследователски въпроси, в дисертационния труд се проверяват следните **хипотези**:

1. Земеделските стопани в област Берат диверсифицират икономическите си дейности извън земеделието предимно поради недостатъчни доходи от традиционното земеделие.
2. Ангажирането с неземеделски икономически дейности оказва положително влияние върху финансовата стабилност и предприемаческия потенциал на земеделските стопани в област Берат.

3. Развитието на предприемачество извън селскостопанските дейности в селските райони на Берат се влияе от човешкия капитал и участието на местната власт, докато слабата инфраструктура, ограничения достъп до пазари, остарелите производствени технологии и недостатъчното финансиране възпрепятстват напредъка.

4. „Индексът на предприемачеството“ в петте общини на област Берат служи като ефективен инструмент за оценка на степента и въздействието на икономическата диверсификация в региона.

Изследването се реализира при наличие на определени **ограничения и допускания**:

1. Ограничена и непоследователна наличност на данни, обусловена от затруднен достъп до информация вследствие на административни реформи в териториалното управление на Албания, липса на достатъчно детайлни статистически бази данни и епизодичност при събирането на данни, което ограничава възможностите за съпоставимост и анализ на динамиката във времето на местно равнище;

2. Комплексен характер на стопанското поведение и аграрната система, които се формират под въздействието на множество взаимосвързани фактори, затрудняващи изолирането на влиянието на отделни променливи; поради това изводите и препоръките се формулират в рамките на предварително дефинирани допускания и аналитични ограничения;

3. Влияние на неикономически детерминанти върху решенията на земеделските стопани, което налага интердисциплинарен подход и интегриране на концепции и аналитични перспективи от области като социология, география, етика и други релевантни дисциплини;

4. Риск от ниска отзивчивост и наличие на социално желателни отговори при анкетното проучване, което се адресира чрез внимателно планиране и дизайн на теренното изследване, прилагане на подходящи техники за събиране на данни и прецизна интерпретация на получените резултати.

СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Увод

Глава 1. Концептуални основи, изследователски дизайн и методологическа рамка

1.1 Контекст и обосновка на изследването

1.2 Преглед на литературата и теоретична основа

1.2.1 Развитие на селските райони, диверсификация и ролята на политиките

1.2.2 Социален капитал и нововъзникващи направления в развитието на селските райони

1.2.3 Предприемачество и иновации в икономиката на селските райони

1.2.4 Социалното предприемачество като инструмент за приобщаващо развитие на селските райони

1.3 Материали и методи на изследването

1.3.1 Изследователска информация и източници на данни

1.3.2 Изследователски методи

1.3.3 Статистически и аналитични техники

1.3.4 Интегриране на количествени и качествени инструменти

Глава 2. Политическа рамка и финансови инструменти за селско стопанство и развитие на селските райони в Албания

2.1 Социално-икономически и селскостопански профил на Албания

2.2 Институционална и управленска рамка

2.3 Съответствие с рамките на ЕС, финансови и бюджетни механизми за подкрепа

2.3.1 Национална бюджетна подкрепа

2.3.2 Програми за подкрепа на ЕС и международни програми

2.3.3 Авторска оценка на ефективността и ограниченията на политическата рамка и финансовите инструменти

Глава 3. Социално-икономически фактори, влияещи върху земеделската дейност и предприемачеството в изследвания регион

3.1 Представяне на област Берат

3.2 Социално-икономически контекст на област Берат

3.2.1 Регионално икономическо развитие за периода 2013–2023 г.

3.2.2 Демографска динамика за периода 2013–2023 г.

- 3.2.3 Структура на предприятията и бизнес активност за периода 2013–2023 г.
- 3.2.4 Благосъстояние на домакинствата и потребление за периода 2013–2023 г.
- 3.2.5 Тенденции в земеделското производство за периода 2013–2023 г.
- 3.2.6 Динамика в животновъдния сектор за периода 2013–2023 г.

3.3 Анализ на вторични данни за конструиране на Индекса на предприемачеството

- 3.3.1 Интерпретация на коефициентите и статистическата значимост
- 3.3.2 Съответствие на модела и статистически индикатори
- 3.3.3 Обзор на описателната статистика
- 3.3.4 Разбиране на допускането за нулева условна средна стойност в контекст
- 3.3.5 Детерминанти на вариацията на индекса

Глава 4. Икономическа диверсификация на стопанствата в общините на област Бераг

4.1 Социално-икономически условия и мотивации за диверсификация сред земеделските стопани

4.2 Детерминанти и ограничения пред предприемачеството в селските райони и бизнес развитие

4.3 Ефекти и регионални последици от икономическата диверсификация в област Бераг

Заклучения и препоръки

Синтез и проверка на изследователските хипотези

Научни и методологически приноси

Политики и практика: перспектива и препоръки за бъдещи действия

Оставащи предизвикателства и бъдещи изследователски възможности

ОСНОВНИ НАУЧНИ РЕЗУЛТАТИ ПО ГЛАВИ

Глава 1. Концептуални основи, изследователски дизайн и методологическа рамка

Глава 1 поставя концептуалната, теоретичната и методологическата основа на дисертационния труд и има решаващо значение за изграждането на основата за провеждане на последващия емпиричен анализ. Научните резултати в тази глава надхвърлят конвенционалния преглед на литературата и стандартното методологическо описание, тъй като предлагат интегрирана аналитична рамка, съобразена със специфичните условия на селските райони в икономиките на прехода, с особен фокус върху Албания.

Концептуализация на развитието на селските райони и икономическата диверсификация

Основен научен резултат на Глава 1 е системното разглеждане и изграждане на основата за развитието на селските райони като многомерен и динамичен процес. Дисертацията аргументира, че развитието на селските райони не може да бъде сведено единствено до растеж в селското стопанство или секторна подкрепа, особено в контекст, при който селското стопанство е загубило способността си да осигурява стабилни доходи и заетост. Чрез критичен синтез на класически и съвременни теории за развитие на селските райони, изследването позиционира диверсификацията като ключов механизъм за структурна адаптация, а не като периферна или временна реакция спрямо кризисни процеси. Анализът показва, че многофункционалното развитие на селските райони представлява най-подходящата концептуална перспектива за разбиране на текущите трансформационни процеси. В рамките на тази парадигма селските райони се разглеждат като пространства на икономическо, социално, екологично и културно взаимодействие, в които земеделието остава значимо, но все по-често се допълва от неземеделски дейности. Това тълкуване е особено релевантно за Албания, където селските райони продължават да носят наследството на селско стопанство, ориентирано към самозадоволяване, фрагментирана собственост върху земята и ограничена пазарна интеграция.

Дисертационният труд развива концептуалната дискусия и ясно разграничва различните форми на диверсификация:

- диверсификация в рамките на селското стопанство, отнасяща се до промени в производствената структура, продуктовия микс и състава на производствата;
- диверсификация, свързана със селското стопанство, включваща преработка, съхранение, маркетинг и услуги, базирани на стопанството;
- диверсификация извън селското стопанство, обхващаща неземеделско предприемачество, търговия, услуги, туризъм и други икономически дейности в селските райони.

Това аналитично разграничение представлява съществен научен принос, тъй като позволява по-прецизно изследване на възможностите на диверсификация и избягва често срещаното смесване на селскостопанската адаптация с действителна структурна трансформация. В албанския контекст, където структурните ограничения ограничават потенциала за земеделски растеж, основан на повишаване на производителността, изследването показва, че

диверсификацията извън селското стопанство играе особено критична роля за укрепване на устойчивостта на домакинствата и стабилността на доходите.

Предприемачеството в селските райони като двигател на структурната промяна

Друг ключов научен резултат на Глава 1 е концептуалното позициониране на предприемачеството в селските райони като централен двигател на икономическата диверсификация и развитието им. Дисертацията надхвърля тесните икономически дефиниции за предприемачество и възприема контекстуално чувствителна интерпретация, която отчита пространствената вкорененост, използването на местни ресурси и социалните отношения. Анализът демонстрира, че предприемачеството в селските райони се различава съществено от градското предприемачество, тъй като е силно обусловено от местните условия, включително наличието на инфраструктура, институционален капацитет, демографска структура и социални норми. В селските райони на Албания предприемачеството често е продиктувано от необходимост, а не от възможности, възниквайки като реакция на недостатъчни земеделски доходи и ограничена заетост. Това разбиране осигурява ключова рамка за интерпретация в емпиричните глави, в които мотивациите и ограниченията на земеделските стопани се анализират в детайли. Изследването допълнително допринася към теорията чрез интегриране на концепцията за вкорененост (*embeddedness*) в анализа на селското предприемачество. Предприемачите не се разглеждат като изолирани икономически актьори, а като членове на местни общности, чиито решения се влияят от семейни структури, неформални институции и социални очаквания. Този подход позволява по-реалистично разбиране на предприемаческото поведение в селска среда, особено в постпреходни общества, характеризиращи се със слаби формални институции и силни неформални мрежи.

Ролята на социалния капитал в селската диверсификация

Съществен научен принос на Глава 1 е системното интегриране на социалния капитал в аналитичната рамка за диверсификация и предприемачество в селските райони. Дисертационният труд възприема нюансирана интерпретация на социалния капитал, като разграничава обвързващ (*bonding*), мостов (*bridging*) и свързващ с институции (*linking*) социален капитал и критично оценява тяхната релевантност за икономическото развитие на селските райони. Анализът показва, че обвързващият социален капитал, основан на семейни отношения и тесни общностни връзки, има важна роля за улесняване на неформалното сътрудничество, взаимопомощта и споделянето на риска сред селските домакинства. В албанския контекст подобни мрежи често компенсират дефицити на формалните институции, особено по отношение на достъпа до финансиране и информация. Наред с това изследването подчертава и потенциалните негативни ефекти от силни вътрешногрупови връзки, включително изключване на външни участници и съпротива срещу иновации, които могат да ограничат предприемаческата активност.

Мостовият социален капитал, изразен чрез връзки с пазари, консултантски услуги и бизнес партньори, представлява ключов фактор за подпомагане на диверсификацията извън селското стопанство. Дисертацията показва, че ограниченото наличие на мостов социален капитал представлява съществена бариера пред селското предприемачество в Албания, тъй

като слабите връзки с пазарите и услугите за подкрепа ограничават разширяването на бизнеса и иновационния потенциал. Социалният капитал от тип свързващ, който се отнася до взаимоотношенията с публични институции, финансови организации и агенции за развитие, е определен като особено слабо развит в селските райони на Албания. Изследването подчертава, че ниското институционално доверие и административната сложност отслабват ангажираността на земеделските стопани към формалните механизми за подкрепа, включително програмите за развитие на селските райони. Тази констатация предоставя важно обяснение и основание за констатираното неравномерно усвояване на средствата по различни инструменти на политиките, анализирани в следващите глави.

Политически и институционален контекст като аналитично измерение

Глава 1 също така изгражда концептуалните основи за анализ на политическите и институционалните въздействия върху диверсификацията. Вместо да третира политиката като външен или екзогенен фактор, дисертацията я интегрира в аналитичната рамка като ключова детерминанта, която формира стимули, ограничения и поведенчески реакции. Изследването демонстрира, че формалното съответствие с принципите на Европейския съюз за развитие на селските райони не води автоматично до ефективното им прилагане на местно равнище. Този извод аргументира необходимостта от подход „отдолу-нагоре“, който отчита как политиките се възприемат и преживяват от самите земеделски стопани. По този начин концептуалната рамка свързва макрониво на политическите цели с микрониво на процесите на вземане на решения, като подготвя основата за емпиричния анализ в Глава 3 и Глава 4.

Методологическа рамка и изследователски дизайн

Съществен научен резултат от Глава 1 е разработването на последователна и контекстуално адекватна методологическа рамка. Методологическият подход интегрира описателен статистически анализ, иконометрично моделиране и първични данни от теренно анкетно проучване, с цел да бъдат обхванати както структурните условия, така и индивидуалното поведение, които формират неземеделското предприемачество в селските райони. В тази връзка изследването прилага смесен изследователски дизайн (mixed-methods) за анализ на детерминантите и динамиката на селското предприемачество и икономическата диверсификация в област Бераг, Албания.

Емпиричният фокус е област Бераг, избрана поради преобладаващо селския си характер, определено на основата на международно признати критерии като гъстота на населението и селищна структура. Въпреки че националните дефиниции за „селски район“ могат да варират, изследването прилага критерии, съобразени с европейския и ОИСР подходи, с цел осигуряване на международна съпоставимост, като същевременно се запазват местните социално-икономически специфики.

Анализът обхваща периода 2013–2023 г., което позволява оценка на средносрочни структурни промени в регионалното икономическо и селскостопанско развитие. Изследването използва както вторични, така и първични източници на данни.

Вторичните данни са получени от официални национални и регионални институции, включително статистически служби и земеделски администрации, и включват показатели за

БВП, демографска динамика, бизнес активност, земеделско и животновъдно производство, както и разходи на домакинствата. Тези данни изпълняват две основни функции: първо, позиционират област Берат в рамките на националния икономически контекст; и второ, служат за конструиране на Индекс на предприемачеството, измерващ интензивността на икономическата диверсификация. За анализ на детерминантите на предприемачеството е приложен модел на множествена линейна регресия, който изследва връзката между Индекса на предприемачеството и избрани социално-икономически променливи. Този иконометричен компонент предоставя количествени доказателства за влиянието на регионалните характеристики върху предприемаческите резултати.

Първичните данни са събрани чрез структурирано теренно анкетно проучване, проведено в периода декември 2024 – януари 2025 г. сред 100 земеделски стопани, които едновременно управляват земеделски стопанства и развиват неземеделски икономически дейности. Данните са събирани чрез интервюта „лице в лице“ посредством въпросник, разработен така, че да обхваща както количествени показатели, така и качествени оценки. Проучването включва демографски характеристики, структура на стопанствата, видове неземеделски дейности, структура на доходите, мотиви за диверсификация, достъп до финансиране и институционална подкрепа, организация на труда, възприемани ограничения и намерения за бъдещо развитие. Етичните стандарти в изследването са стриктно спазени, включително получаване на информирано съгласие, гарантиране на анонимност и осигуряване на конфиденциалност през целия процес на събиране и анализ на данните. Анкетните данни са обработени чрез систематично кодиране, валидиране и категоризиране на променливите с цел осигуряване на последователност и пригодност за статистически анализ. Приложени са описателна статистика, кростабулации и сравнителни анализи за идентифициране на доминиращи модели и зависимости между характеристиките на земеделските стопани, предприемаческите мотивации и резултатите от дейността. Тези резултати на микро равнище допълват иконометричните изводи, като обясняват поведенчески механизми, които не могат да бъдат наблюдавани чрез агрегираните статистически данни.

Интегрирането на количествени и качествени методи и инструменти представлява основна черта на изследователския дизайн. Иконометричното моделиране осигурява външна валидност и разкрива структурни зависимости, докато теренното проучване повишава вътрешната валидност, като свързва статистическите закономерности с реалните преживявания и процеси на вземане на решения в домакинствата в селските райони. Вместо механично обединяване на набори от данни, изследването ги синтезира концептуално, което позволява многомащабна интерпретация на селското предприемачество. Този интегриран подход укрепва както аналитичната устойчивост, така и политическата релевантност на изследването, като позволява формулиране на изводи, които са едновременно статистически обосновани и емпирично подкрепени от местните реалности.

Научна стойност на Глава 1

В обобщение основните научни резултати на Глава 1 включват:

- усъвършенствана концептуализация на развитието на селските райони и диверсификацията, адаптирана към постпреходни селски икономики;

- контекстуално чувствителна интерпретация на селското предприемачество, основана на вкорененост и социални отношения;
- критично и нюансирано интегриране на социалния капитал в анализа на процесите на диверсификация;
- последователна аналитична рамка, свързваща политики, институции и поведение на равнище стопанство;
- смесен изследователски дизайн и оригинален методологически инструмент за измерване на предприемачеството.

Тези резултати осигуряват теоретичната и методологическа основа на дисертационния труд и гарантират вътрешната му последователност и научна обоснованост.

Глава 2. Политическа рамка и финансови инструменти за селско стопанство и развитие на селските райони в Албания

Глава 2 анализира политическата, институционалната и финансовата среда, която регулира селското стопанство и развитието на селските райони в Албания, и оценява нейната роля за формирането на икономическата диверсификация и селското предприемачество. Научният принос на тази глава се състои в интегрирания анализ на политическите цели, управленските структури и финансовите инструменти, разглеждани не само от гледна точка на формалния им дизайн, но и във връзка с тяхната практическа ефективност на местно равнище.

Структурен контекст на аграрната политика и политиката за селските райони в Албания

Основен резултат в настоящата глава е идентифицирането на съществуващите структурни дисбаланси в албанската селска икономика, които в значителна степен предопределят резултатите от провежданите политики. Анализът показва, че земеделието продължава да ангажира значителен дял от работната сила, като същевременно допринася сравнително скромно към националния брутен вътрешен продукт. Това несъответствие отразява ниска производителност, ограничена добавена стойност и структурна фрагментация, а не временни неефективности. В главата се аргументира, че албанското селско стопанство е доминирано от малки семейни стопанства, характеризиращи се с ограничен капиталов ресурс, раздробени земеделски земи и ниско равнище на механизация. Тези структурни характеристики ограничават ефекта от икономии от мащаба и възпрепятстват способността на стопанствата да се модернизират и да повишат конкурентоспособността си. От политическа перспектива този контекст предполага, че традиционната секторна подкрепа, фокусирана единствено върху земеделското производство, е недостатъчна за осигуряване на устойчив поминък в селските райони. Научният резултат тук се изразява в ясната аргументация, че диверсификацията извън земеделието не е само препоръчителна, а структурно необходима.

Институционална и управленска рамка

Втори основен научен принос на Глава 2 е критичната оценка на институционалната и управленската рамка за развитие на селските райони. Изследването показва, че въпреки формалния напредък в институционалното сближаване със стандартите на Европейския

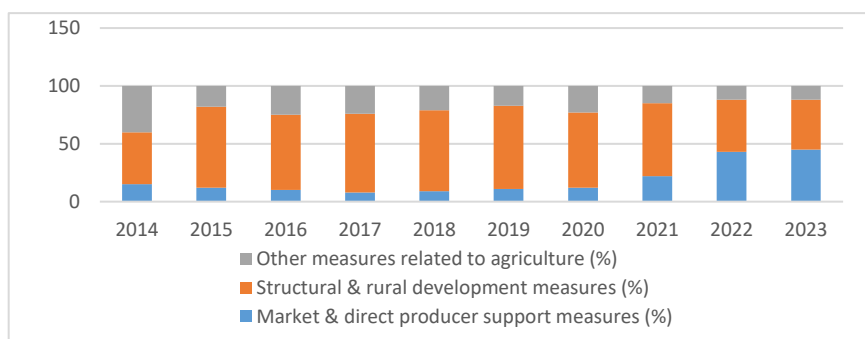
съюз, системата на управление на селските райони в Албания остава фрагментирана и неравномерно прилагана. Анализът разкрива припокриване на отговорности между централната власт в министерствата и агенциите и местните власти, което води до пропуски в координацията и размиване на отчетността. Макар реформите за децентрализация формално да увеличават ролята на общините, техният административен капацитет и финансова автономия остават ограничени. Това институционално несъответствие отслабва трансфера на националните политически цели към местно равнище, особено по отношение на подкрепата за предприемачество и диверсификация.

Главата допълнително демонстрира, че институционалната ефективност варира значително между регионите и общините. В случаите, когато местните власти активно участват в разпространението на информация, улесняването на административните процедури и взаимодействието със земеделските стопани, политическите инструменти по-вероятно се трансформират в измерими икономически резултати. Обратно, пасивните или недостатъчно ресурсно обезпечени местни управленски структури действат като бариера пред усвояването на политическите мерки. Тази констатация осигурява важна аналитична връзка между дизайна на политиките и емпиричните резултати, представени в следващите глави.

Национална бюджетна подкрепа за земеделие и развитие на селските райони

Анализът на националната бюджетна подкрепа представлява друг ключов научен резултат в настоящата глава. Дисертацията показва, че националните механизми за подпомагане са преимуществено ориентирани към стабилизиране на доходите и производствено насочени мерки в селското стопанство. Макар подобна подкрепа да изпълнява краткосрочна стабилизираща функция, тя има тенденция да укрепва съществуващите производствени структури, вместо да стимулира диверсификация или предприемаческа трансформация.

Разпределение на мерките за земеделска подкрепа по вид, 2014–2023 г.

Източник: база данни AL APMC (2024)

Изследването показва, че ограничен финансов ресурс се насочва към мерки, които изрично подпомагат неземеделски дейности, услуги в селските райони или дребномащабно предприемачество. В резултат политическите инструменти не успяват адекватно да

адресират структурните ограничения, пред които са изправени малките семейни стопанства, особено по отношение на достъпа до финансиране, развитието на умения и пазарната интеграция. Това неравновесие отразява политическа пристрастност към видими, секторно ориентирани интервенции за сметка на по-комплексни и интегрирани стратегии за развитие на селските райони. Допълнителен научен резултат е установяването на ограничени връзки между националните мерки за подкрепа и по-широките цели на развитието на селските райони. Липсата на последователни връзки между подкрепата за селско стопанство, схемите за бизнес подкрепа и местните инициативи за развитие редуцира кумулативния ефект на публичните разходи и отслабва стимулите за диверсификация.

Програми на ЕС и международна подкрепа: случаят IPARD

Съществен принос на Глава 2 е задълбочената оценка на програмите за подкрепа на Европейския съюз и международните инструменти, с особен акцент върху Инструмента за предприсъединителна помощ за развитие на селските райони (IPARD). Главата показва, че IPARD представлява ключов механизъм за политическа конвергенция към модела на ЕС за развитие на селските райони и въвежда принципите на конкурентоспособност, диверсификация и многофункционалност в албанската политическа рамка. Въпреки това, изследването идентифицира поредица от системни ограничения, които намаляват ефективността на IPARD при насърчаването на диверсификацията на равнище стопанство. Високата административна сложност, строгите критерии за допустимост и значителните изисквания за съфинансиране непропорционално облагодетелстват по-големи и по-добре капитализирани стопанства и предприятия. Малките семейни стопанства, които представляват мнозинство, често нямат финансовия капацитет, обезпеченията или административните умения, необходими за достъп до тези средства.

Научният резултат тук се изразява в идентифицирането на селективен политически ефект: докато IPARD подпомага модернизацията и инвестициите за ограничен кръг бенефициенти, той не адресира в достатъчна степен нуждите от диверсификация на структурно по-слабите стопанства. Тази селективност допринася за неравномерно териториално развитие и усилва съществуващите различия между общини и стопанства. Анализът допълнително показва, че недостатъчните консултантски услуги и ограниченият институционален капацитет засилват бариерите пред достъпа. Земеделските стопани често възприемат програмите за подкрепа като сложни, рискови и трудно достъпни, което обезкуражава участието дори при формална допустимост. Тази бариера, основана на възприятия, подчертава значението на институционалното доверие и ефективната комуникация при прилагането на политиките.

Свързване на политическите инструменти с резултатите на местно равнище

Един от най-важните научни приноси в Глава 2 е ясно изведената връзка между макрониво на политическите инструменти и местно равнище на резултатите от диверсификацията. Дисертацията демонстрира, че ефективността на политиките зависи не само от финансовия обем или формалното съответствие с принципите на ЕС, но и от институционалната достъпност, административната ефективност и активността на местното управление. Анализът показва, че в общини, където местните власти активно улесняват достъпа до

информация, подпомагат процедурите по кандидатстване и насърчават кооперирането, земеделските стопани са по-склонни да развиват предприемачески инициативи и да диверсифицират дейностите си. За разлика от това слабата институционална ангажираност на местно равнище значително редуцира въздействието на политиките, дори когато финансовите инструменти формално са налични. Тази констатация подчертава ключовата роля на местното управление като посредник между дизайна на политиките и икономическото поведение.

Сравнителна перспектива и извличане на поуки

Глава 2 допълнително разширява практическата полза от анализа, като ситуираща политиките за развитие на селските райони в Албания в по-широк сравнителен контекст. Чрез паралели с постпреходни държави, които вече са членки на ЕС, изследването подчертава значението на дългосрочната институционална стабилност, децентрализираното управление и подходите „отдолу-нагоре“, като например LEADER. Анализът демонстрира, че при отсъствие на силни местни институции и социален капитал трансферът на модели на ЕС остава частичен и фрагментиран. Този сравнителен извод подкрепя аргумента, че политическата конвергенция не е само технически процес, а дълбоко институционален, който изисква устойчиво изграждане на капацитет и адаптиране към местните условия.

Научна стойност на Глава 2

В обобщение основните научни резултати на Глава 2 включват:

- идентифициране на структурни дисбаланси, които налагат диверсификация извън селското стопанство;
- критична оценка на институционалната фрагментация и нейното влияние върху ефективността на политиките;
- доказателства за политическа пристрастност към подкрепа ориентирана към производството за сметка на диверсификацията;
- задълбочена оценка на IPARD като механизъм за конвергенция и като инструмент;
- емпирично обвързване между дизайна на политиките, капацитета на местното управление и неравномерните резултати от диверсификацията.

Тези резултати осигуряват институционалния и политически контекст за емпиричния анализ в Глава 3 и Глава 4 и показват, че резултатите от диверсификацията не могат да бъдат разбрани без отчитане на динамиката на управлението и прилагането на политиките.

Глава 3. Социално-икономически фактори, влияещи върху земеделската дейност и предприемачеството в изследвания регион

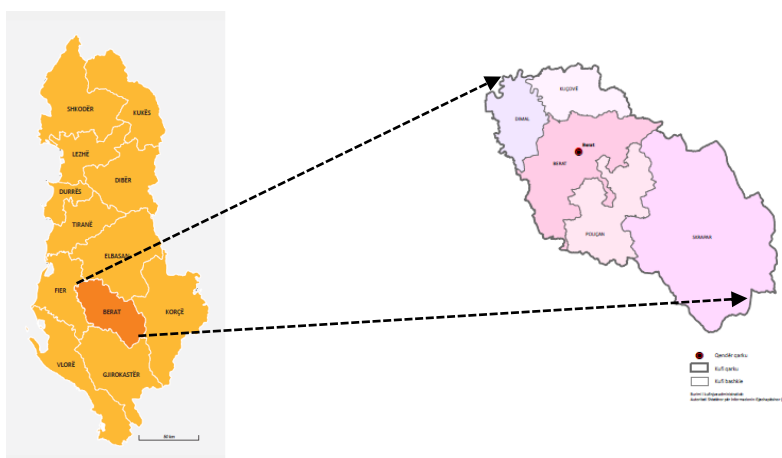
Глава 3 представлява основния аналитичен мост между институционалната и политическата рамка, разгледана в предходната глава, и резултатите от оценка възможностите и ограниченията за диверсификацията на равнище стопанство, анализирани в Глава 4. Основният научен принос на тази глава се състои в цялостното социално-икономическо

профилиране на област Берат и емпиричното идентифициране на факторите, които влияят върху предприемаческата динамика и процесите на диверсификация на местно равнище.

Регионален контекст и обосновка на казусното изследване

Първи съществен научен резултат на Глава 3 е системната аргументация за избора на област Берат като представителен казус за анализ на диверсификацията в селската икономика на Албания. Регионът се характеризира като преобладаващо селска със силна зависимост от селското стопанство и отчетливи вътрешни различия между общините. Това вътрешно разнообразие позволява сравнителен анализ в рамките на една административна област.

Административна карта на Албания и административна карта на област Берат

Източник: Преброяване на населението, INSTAT 2023

Анализът показва, че област Берат отразява по-широки национални модели на развитие на селските райони, включително фрагментирана собственост върху земята, ограничена индустриална активност и демографски спад, като едновременно с това демонстрира възникващи форми на предприемачество и неземеделска икономическа активност. Този двоен характер позиционира региона като подходяща емпиричен казус/случай за изследване както на ограниченията, така и на възможностите, свързани с диверсификацията към неземеделски дейности в селската икономика.

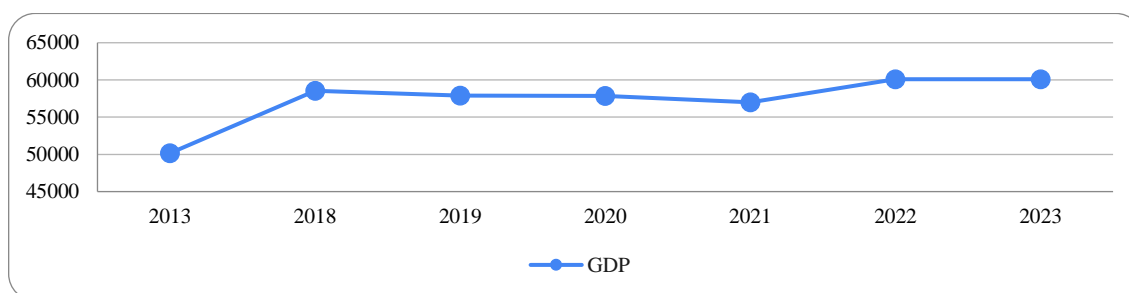
Социално-икономическа динамика на област Берат (2013–2023)

Централен научен резултат в настоящата глава е дългосрочният анализ на социално-икономическите тенденции в област Берат за периода 2013–2023 г. На основата на вторични статистически данни дисертацията показва, че регионът е отбелязал умерен икономически растеж, съпроводен от устойчиви структурни слабости.

Анализът на регионалния БВП разкрива, че макар БВП да нараства в номинално изражение, област Берат продължава да изостава спрямо националните средни стойности. Това

разминаване отразява ограничена индустриална диверсификация, ниски равнища на производителност и слаба интеграция в националните и международните пазари. Земеделието остава доминираща икономическа дейност, но приносът му към генерирането на доход е ограничен поради малкия размер на стопанствата, традиционните производствени практики и ограничената добавена стойност.

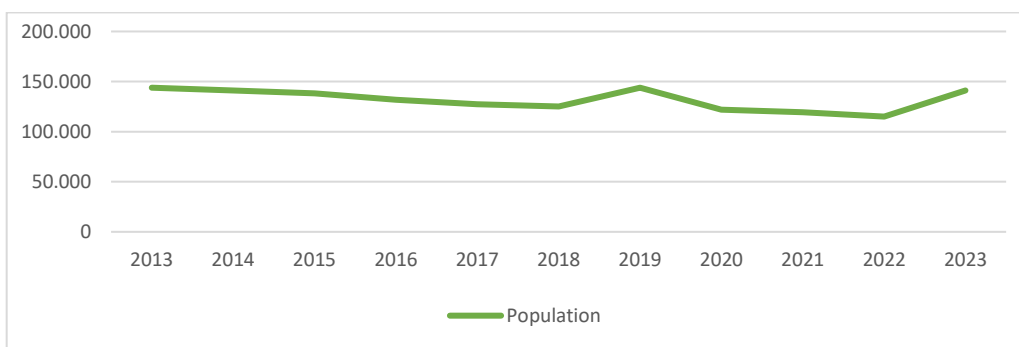
БВП в област Берат за периода 2013–2023 г. (в млн. албански леки)

Източник: официални данни на регионално равнище, INSTAT

Демографският анализ представлява друг важен принос. Изследването идентифицира устойчив модел на намаляване на населението, обусловен от външна миграция и естествен прираст с отрицателни стойности. Сред мигрантите непропорционално високо са представени по-млади и по-образовани лица, което води до застаряване на населението и свиване на местната работна сила. Този демографски дисбаланс има директни последици за предприемачеството, тъй като намалява наличието и качеството на човешкия капитал, необходим за иновации и бизнес развитие.

Население на област Берат за периода 2013–2024 г.

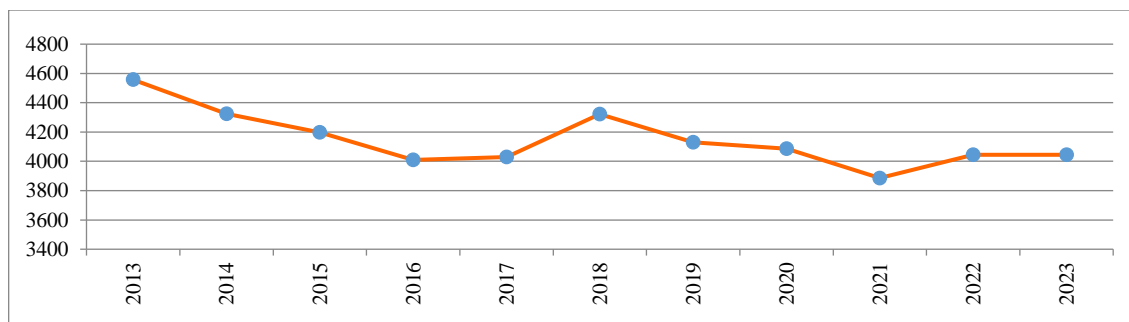

Източник: INSTAT, Преброяване 2023

В Глава 3 допълнително са анализирани и структурата на предприятията и бизнес активността в региона. Данните за броя на активните предприятия в област Берат за периода

2013–2023 г. показват общо отрицателна тенденция, характеризираща се с постепенно намаляване, ограничени колебания и фаза на стабилизация през последните години. На национално равнище броят на предприятията нараства с около 26% между 2013 и 2023 г., докато в област Бераг се наблюдава спад от 11,3%. В резултат делът на региона в националната икономика намалява от 4,4% до 3,1%. Пространственото разпределение на предприятията в рамките на региона показва силна концентрация в община Бераг, която трайно формира приблизително 55% от всички предприятия.

Брой предприятия в област Бераг, 2013–2023 г.

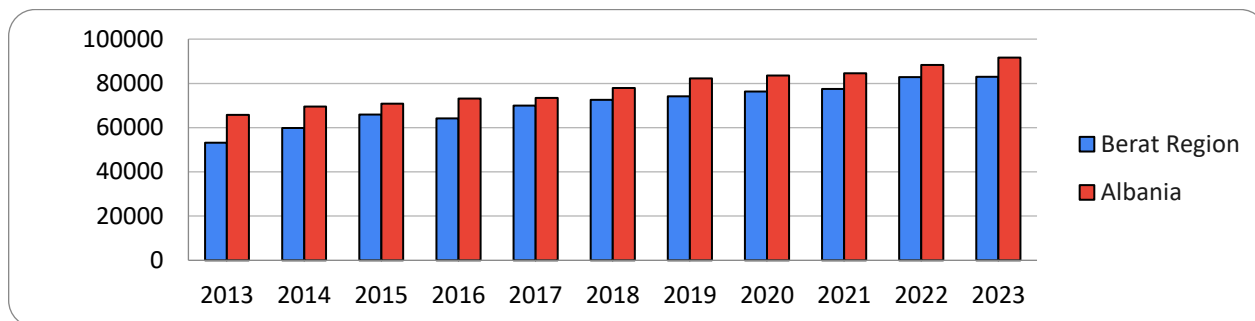

Източник: бизнес регистри, 2019–2023 (Регионален съвет Бераг)

Дългосрочното свиване на предприемаческата активност в региона може да бъде обяснено чрез няколко взаимосвързани фактора, включително демографски спад и емиграция, които редуцират както предлагането на труд, така и местното търсене; структурни икономически слабости и ограничени стимули за малки и средни предприятия в периферните територии; негативното въздействие на пандемията COVID-19, особено през 2020–2021 г.; както и концентрацията на икономическо развитие в по-напредналите региони на страната. Въпреки тези предизвикателства наблюдаваната стабилизация в последните години предполага консолидация на съществуващите предприятия, макар и на равнища значително по-ниски спрямо началото на десетилетието. Това свидетелства за частично възстановяване, но област Бераг остава структурно уязвима, което подчертава необходимостта от целенасочени и децентрализирани политически интервенции за подкрепа на местното предприемачество.

Анализът на благосъстоянието и потреблението на домакинствата разкрива устойчиви различия в доходите на домакинствата и уязвимост сред тях в селските райони. Макар средните равнища на потребление да нарастват във времето, те остават под националните средни стойности, което допълнително потвърждава значението на диверсификацията на източниците на доход за подобряване на жизнения стандарт. Тези резултати формират определен структурен контекст за интерпретация на решенията на земеделските стопани относно диверсификацията.

Средни месечни разходи за потребление: област Берат в сравнение с Албания (2013–2023)

Източник: статистически отчет INSTAT, 2023

Тенденции в селскостопанското производство и структурни ограничения

Анализът на тенденциите в селскостопанското производство представлява допълнителен научен принос на Глава 3. Област Берат, традиционно една от най-значимите за селскостопанското производство територии в Албания, предоставя представителен казус за изследване на структурните промени и динамиката на трансформация в селското стопанство за периода 2013–2023 г. Анализът на данните за селскостопанското производство през десетилетието разкрива значителни промени в продуктовата структура, интензивността на производство и производствените системи, формирани от пазарни фактори, политически стимули, демографски процеси и екологични условия. Тези промени показват, че земеделието в региона преминава през преход, а не през еднозначен спад или експанзия. Чрез анализ на данните за растениевъдството и животновъдството по общини в областта, изследването установява, че земеделското производство в област Берат остава високо диверсифицирано по продуктова структура, но фрагментирано по мащаб.

Анализът на ниво общини разкрива отчетливи териториални различия в селскостопанското развитие. Димал, Берат и Кучова се открояват като най-динамичните общини, особено в производството на зеленчуци и фуражни култури, докато Поличан и Скрапар обикновено изостават. Тези различия отразяват и различията в инфраструктурата, достъпа до пазари, агроклиматичните условия и ефективността на местните инициативи за развитие. В редица случаи общини с по-малка земеделска база демонстрират високи темпове на растеж в специфични култури, което предполага потенциал за целенасочени стратегии на специализация.

За яснота на анализа растениевъдното производство е разделено на две основни категории: полски култури, включително зърнени, зеленчуци, индустриални култури, фуражи и лечебни растения; и трайни насаждения, включващи овощни видове, маслини, цитруси и лозя.

Производството на полски култури показва ясно изместване от традиционните зърнени култури към по-високостойности и по-пазарно ориентирани продукти. Производството на зърнени култури намалява рязко с приблизително 45% за десетилетието, което отразява ниска рентабилност, конкуренция от вноса, недостатъчни политически стимули и по-широка

тенденция, изразена и на национално равнище, към редуциране на зърнопроизводството. За разлика от това производството на зеленчуци нараства с над 80%, стимулирано от нарастващо вътрешно и регионално търсене, по-кратки производствени цикли, разширяване на оранжерийното производство и подобрени добиви. Картофите следват по-умерен, но стабилен растеж, докато бобовите култури остават стагниращи или леко намаляващи, което подсказва ограничени иновации и слаби пазарни стимули за този традиционен продукт. Фуражните култури формират най-големия дял от общия селскостопански продукт в региона и показват умерено, но устойчиво увеличение, подчертавайки и свързани с продължаващата значимост на животновъдството. Лечебните и ароматни растения запазват относително стабилни, умерени производствени обеми, което разкрива неоползотворен потенциал предвид сравнителните предимства на Албания в този пазарен сегмент. Индустриалните култури остават маргинални, което показва ограничена съвместимост с местните производствени структури и преработвателни мощности.

Динамиката при трайните насаждения е по-хетерогенна. Производството на овощни култури нараства умерено, със съществени различия между общините. Производството на маслини се откроява като сектор с изразен растеж, удвоявайки се през периода в съответствие с национални стратегии за разширяване и повишено експортно търсене на зехтин. Производството на цитруси нараства бързо до 2020 г., след което се свива рязко, което подчертава уязвимост към климатични условия, пазарна нестабилност и логистични ограничения. Производството на грозде, въпреки силната лозарска традиция в региона, намалява значително след 2017 г., вероятно вследствие на застаряване на насажденията, фрагментирана собственост и недостатъчни инвестиции в преработка и маркетинг.

Тенденциите в животновъдството за периода 2013–2023 г. разкриват преобладаващо негативна динамика при повечето категории животни. Броят на едрия рогат добитък намалява с приблизително 45%, което отразява нарастващи разходи за фуражи, недостиг на труд поради емиграция и слаби икономически стимули. Дребните преживни животни, традиционно типични за производствените системи в региона, намаляват с над една трета, пораждайки опасения относно дългосрочната устойчивост на дребномащабните животновъдни стопанства. Свиневъдството също се свива рязко под влияние на рискове от заболявания, пазарна нестабилност и ограничения при фуражите. Популацията на конете намалява устойчиво, тъй като механизацията заменя традиционния животински труд, докато броят на птиците намалява умерено, като този подсектор остава сравнително по-устойчив и важен за икономиката на домакинствата в селските райони. В контраст с тези негативни тенденции пчеларството се очертава с отчетлив прогрес: броят на пчелните семейства нараства с над 75% през периода, като растежът се наблюдава в почти всички общини. Това разширяване отразява стратегии за диверсификация, нарастващо търсене на пчелни продукти и увеличено признание на екологичната стойност на опрашването. Пчеларството по този начин се оформя едновременно като икономическа и екологична възможност в рамките на аграрния преход в региона.

Като цяло данните очертават земеделски сектор в трансформация, а не в застой. Традиционните производствени системи, базирани на зърнени култури и екстензивно животновъдство, се свиват, докато по-интензивни, диверсифицирани и пазарно ориентирани дейности се разширяват, макар и неравномерно в рамките на региона. Наблюдаваните тенденции показват, че земеделските стопани се адаптират към икономически и климатични промени и натиск, но структурни ограничения като фрагментирана земя, ограничен преработвателен капацитет, демографски спад и неравномерна политическа подкрепа продължават да възпрепятстват балансираното развитие. Констатациите подчертават необходимостта от диференцирани и децентрализирани аграрни политики, които отчитат общинските специфики. Подкрепата за високоефективни общини като модели за развитие, укрепването на веригите на стойност за възникващи култури, възстановяването на намаляващи, но стратегически важни сектори като зърнопроизводството и лозарството, както и насърчаването на устойчиви дейности като пчеларството, са ключови за повишаване на конкурентоспособността и устойчивостта на селското стопанство в област Бераг.

Ключов научен резултат е идентифицирането на структурни ограничения, които възпрепятстват интензификацията и модернизацията на селското стопанство. Фрагментираните парцели, ограничената напоителна инфраструктура и остарелите технологии ограничават растежа на производителността и повишават производствените разходи в стопанствата. Тези ограничения подсилват извода, че селското стопанство само по себе си не може да функционира като достатъчен двигател на развитие за региона, като по този начин се засилва аргументът в полза на диверсификацията извън земеделието.

Конструиране и прилагане на Индекса на предприемачеството

Един от най-значимите научни приноси на Глава 3 е конструирането и емпиричното прилагане на Индекса на предприемачеството, както и неговата допълнителна проверка и пробация за област Бераг с цел идентифициране на макроикономическите фактори, свързани с промените в бизнес активността за периода 2013–2023 г. Индексът е разработен като композитен показател, който обхваща множество измерения на предприемаческата активност, включително плътност на предприятията, икономическо развитие, демографски характеристики и секторна структура. Оценен е модел на множествена линейна регресия, при който Индексът на предприемачеството е зависима променлива, а четирите обяснителни променливи, включени в модела са: БВП, население, земеделско и животновъдно производство и средни месечни разходи. Получената спецификация е:

$$\begin{aligned} \text{Индекс на предприемачеството} = & -15233,56 + 0,1695 \times \text{БВП} \\ & + 0,02899 \times \text{Население} \\ & + 0,01195 \times \text{Селскостопанско производство} \\ & - 0,05855 \times \text{Месечни разходи} + \varepsilon^{**} \end{aligned}$$

Методологическата новост на този индекс се изразява в способността му да операционализира предприемачеството и диверсификацията по териториално чувствителен

начин. Чрез комбиниране на няколко индикатора в един аналитичен инструмент индексът позволява сравнителна оценка във времето, като преодолява ограниченията на подходите, базирани на една променлива.

Иконометричен анализ и детерминанти на предприемачеството

Иконометричният анализ в Глава 3 представлява основен научен резултат на дисертационния труд. Чрез регресионни техники изследването идентифицира ключови социално-икономически детерминанти на Индекса на предприемачеството и съответно на динамиката на диверсификацията в региона. Оценените коефициенти показват диференцирани ефекти по икономически, демографски фактори и фактори, свързани с разходите за живот. БВП демонстрира положителна и силно статистически значима връзка с предприемачеството ($\beta = 0,1695$; $p = 0,0019$), което показва, че икономическият растеж е тясно свързан с по-висока предприемаческа интензивност. Това подкрепя интерпретацията, че по-високото производство и благосъстояние създават по-добри пазарни възможности, по-голям инвестиционен капацитет и по-благоприятни условия за създаване и разширяване на предприятия. Населението има положителен, но само маргинално статистически значим ефект ($\beta = 0,02899$; $p = 0,0843$). Ограничената доказателствена сила подсказва, че броят на населението сам по себе си не се трансформира надеждно в предприемачество, ако не е подкрепен от човешки капитал, инфраструктура и институционален капацитет за превръщане на демографския потенциал в продуктивна бизнес активност. По този начин анализът потвърждава значението на човешкия капитал като детерминанта на предприемачеството, като подсилва ролята на образованието, развитието на умения и обучението като ключови лостове на политиките за развитие на селските райони.

Земеделското и животновъдното производство също показват положителен и статистически значим ефект ($\beta = 0,01195$; $p = 0,0107$), което подчертава ролята на селското стопанство като основа за предприемачеството в района. Това е особено важно в регион, където селското стопанство остава основна дейност, а дейности с добавена стойност (преработка, пакетиране, агротуризм, агротехнологии) могат да разширят доходите и заетостта в селските райони. За разлика от това средните месечни разходи са статистически значими и отрицателно свързани с предприемачеството ($\beta = -0,05855$; $p = 0,0453$). Това предполага, че нарастващите разходи за живот и инфлационният натиск могат да ограничат предприемаческата активност чрез редуциране на разполагаемия доход, повишаване на бизнес разходите и увеличаване на несигурността, което съответно обезкуражава поемането на риск и ограничава способността за създаване или устойчиво поддържане на предприятия.

Диагностиката на модела и статистическите тестове показват задоволително съответствие и устойчивост, което подкрепя валидността на резултатите. Регресията постига висока стойност на коефициента на детерминация ($R^2 = 0,9272$), което означава, че приблизително 92,7% от вариацията в предприемачеството се обяснява от включените променливи, докато коригираният коефициент ($\text{adjusted } R^2 = 0,8787$) също остава висок. Моделът като цяло е статистически значим ($F = 19,11$; $p = 0,0015$). Статистиката на Durbin–Watson (2,22) е близка до стойност 2, което предполага липса на сериозни проблеми с автокорелация на грешката и

подкрепя надеждността на резултатите в контекста на анализа на времеви редове. Описателната статистика показва вариация и нормално разпределение, подкрепена от тестове на Jarque–Bera със стойности на вероятността над конвенционалните прагове. Корелационният анализ потвърждава отрицателната връзка между разходите и предприемачеството, в съответствие с регресионните резултати, а различията между обикновените корелационни и регресионните коефициенти (особено при БВП и селскостопанската продукция) подчертават значението на многовариантния контрол. Високата корелация между част от факторите насочват към потенциална мултиколинеарност, което предполага необходимост от допълнителна диагностика (напр. VIF) и внимателна интерпретация на индивидуалните коефициенти.

В допълнение в главата е развита дискусия по допусканията и ограниченията, което повишава научната надеждност на иконометричния анализ. Ограниченията на подхода, базиран на индекс, са отчетени във връзка с малкия териториален обхват (пет общини) и изключването на качествени фактори (институционален климат, образование, иновации, достъп до финансиране). Поради това изследването допълва иконометричните резултати с първични данни от анкетно проучване в следващата глава, за да задълбочи интерпретацията и по-добре да обясни как структурните условия се трансформират в предприемаческо поведение на местно равнище.

Интерпретация на резултатите в контекста на развитието на селските райони

Ключов научен принос на Глава 3 е интегрираната интерпретация на социално-икономическите, аграрните и иконометричните резултати. Изследването показва, че предприемачеството и диверсификацията в област Берат се формират от комплексно взаимодействие между структурни условия, демографска динамика и институционални фактори. Резултатите потвърждават, че диверсификацията не е равномерно разпределена в региона, а е концентрирана в територии с по-добра инфраструктура, по-силни пазарни връзки и по-висок човешки капитал. Тази пространствена диференциация подчертава риска от задълбочаване на териториалните различия, ако политиките за диверсификация не бъдат внимателно прилагани. Важно е, че главата показва, че предприемачеството в селските райони на Берат е в значителна степен продиктувано от необходимост, възниквайки като реакция на ограничени земеделски доходи и недостатъчни възможности за заетост. Макар подобно предприемачество да допринася за стабилизиране на доходите, то често остава дребномащабно и уязвимо, което подчертава необходимостта от подкрепяща институционална среда за улесняване на растежа и устойчивостта на бизнеса.

Научна стойност на Глава 3

В обобщение основните научни резултати на Глава 3 включват:

- цялостен социално-икономически и демографски анализ на област Берат за десетгодишен период;
- идентифициране на структурни ограничения, ограничаващи конкурентоспособността на селското стопанство и генерирането на доход за домакинствата;

- разработване и прилагане на Индекс на предприемачеството на общинско равнище;
- иконометрично идентифициране на ключови детерминанти, влияещи върху предприемаческата динамика;
- интегрирана интерпретация, свързваща регионалните условия с резултатите от диверсификацията.

Тези резултати предоставят стабилна емпирична основа за анализа на стратегиите за диверсификация на равнище стопанство и тяхното въздействие, които са разгледани подробно в Глава 4.

Глава 4. Икономическа диверсификация на стопанствата в общините на област Берат

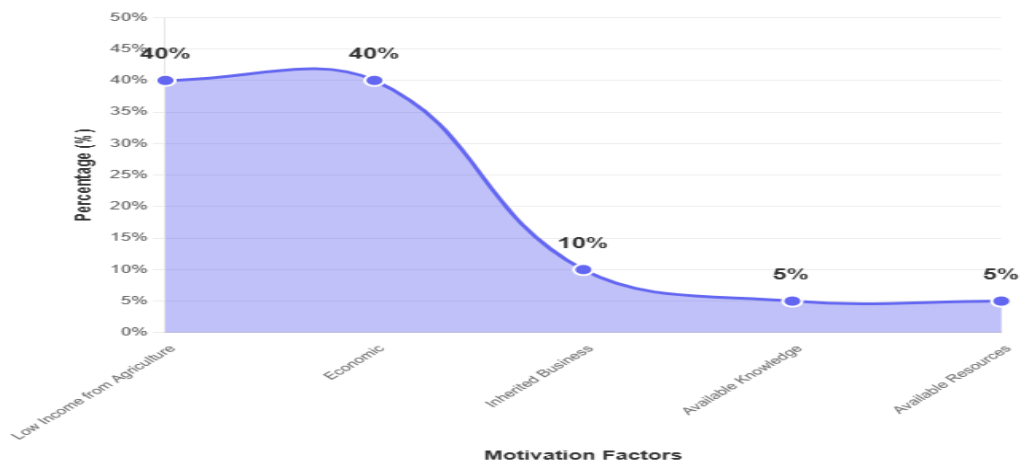
Глава 4 представлява основната емпирична част на дисертационния труд, тъй като са представени и анализирани резултатите от изследването на процесите на диверсификация на равнище стопанство, мотивациите и ограниченията пред земеделските стопани, както и социално-икономическите ефекти от неземеделските икономически дейности в общините на област Берат. Научният принос на тази глава се състои в анализа на микро равнище на диверсификацията, основан на анкетно проучване и интерпретиран в по-широкия структурен и институционален контекст, изграден в предходните глави. Стъпвайки на иконометричния анализ от предходната глава, настоящата глава изследва селското предприемачество в област Берат чрез първични данни от теренно проучване, с цел да се разбере как структурните детерминанти се трансформират в индивидуално поведение. Изхождайки от разбирането, че селското предприемачество е контекстуално „вкоренено“, анализът свързва икономическите закономерности от макро равнището с възприятията, стратегиите и ограниченията на земеделските стопани. Емпиричните доказателства се базират на анкетно проучване сред 100 земеделски стопани, проведено през декември 2024 г., като всички респонденти едновременно управляват земеделски стопанства и регистрирани неземеделски бизнеси. Извадката от респондентите е направена на основа официалните регистри на земеделски стопани и предприятия и са разпределени пропорционално между петте общини с цел осигуряване на представителност. Данните са събрани чрез стандартизиран въпросник и са анализирани в среда R, което позволява систематично сравнение и интерпретация на поведенчески и институционални фактори. Ключов акцент в главата е интегрирането на количествените резултати от Индекса на предприемачеството с качествени наблюдения от интервютата със земеделските стопани, което позволява статистическите тенденции да бъдат интерпретирани през призмата на реалния опит. Този смесен подход осигурява по-пълно разбиране на диверсификацията в селската икономика и предприемаческата динамика в област Берат.

Социално-икономически условия и мотивации за диверсификация на стопанствата

Ключов научен резултат на Глава 4 е емпиричното идентифициране на мотивационните фактори, които подтикват земеделските стопани да се ангажират с неземеделски икономически дейности. Анкетните данни показват, че решенията за диверсификация се

определят преимуществено от икономическа необходимост, а не от поведение, ориентирано към търсене на възможности. Недостатъчният доход от земеделското производство е основен фактор, което потвърждава структурните ограничения на дребномащабното земеделие в района.

Мотивация за ангажиране с неземеделска дейност

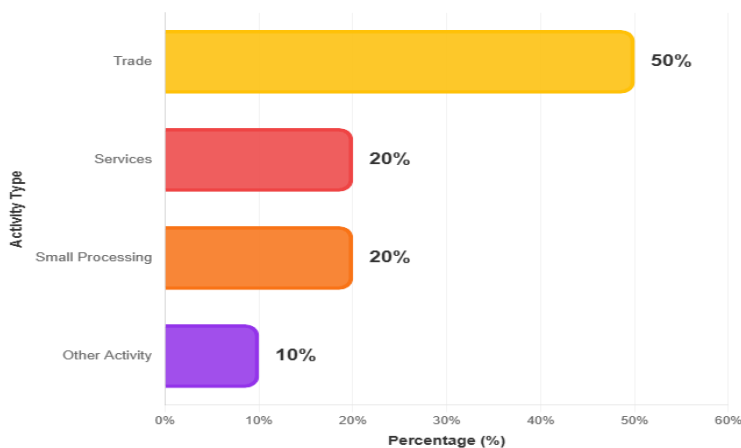
Източник: генерирано чрез статистическата система R въз основа на анкетни данни.

Анализът показва, че стопаните възприемат земеделската дейност като все по-рискова поради пазарна волатилност, нарастващи разходи за ресурси и климатичната несигурност. В резултат неземеделските дейности се разглеждат като стратегия за стабилизиране на дохода, а не като заместване на земеделието. Тази констатация е научно значима, тъй като подчертава взаимовръзката между земеделски и неземеделски дейности в рамките на стопанските домакинства, вместо да се възприема като процес на отказ от селско стопанство. Допълнително резултатите показват, че личните характеристики и тези на домакинствата имат съществено значение за формирането на решенията за диверсификация. Възрастта, равнището на образование и предходният трудов опит извън земеделието са положително свързани с ангажираността в неземеделски дейности. По-младите и по-образовани стопани демонстрират по-висока склонност към предприемачество, докато по-възрастните по-често разчитат на традиционни земеделски практики. Това разграничение подчертава значението на човешкия капитал като ключов двигател на диверсификацията. Анализът разкрива и полово обусловени модели: неземеделските дейности по-често включват жени от семейството, особено в услуги, търговия и дребномащабна преработка. Този резултат акцентира върху ролята на диверсификацията за разширяване на икономическото участие на жените в приноса към доходите на домакинствата в селските райони и за подпомагане на социалното включване.

Модели и форми на диверсификация на равнище стопанство

Глава 4 предлага детайлна емпирична класификация на формите на диверсификация, прилагани от стопанствата в област Берат. Резултатите показват, че диверсификацията се реализира предимно чрез дребномащабни бизнеси в сферата на търговията, услугите, преработката, агротуризма и дейности, свързани с транспорт. Тези дейности обикновено са тясно обвързани с местните пазари и се базират на семеен труд, което отразява ограничения достъп до външен капитал и до пазари на наемен труд.

Доминиращи неземеделски дейности

Източник: генерирано чрез статистическата система R въз основа на анкетни данни.

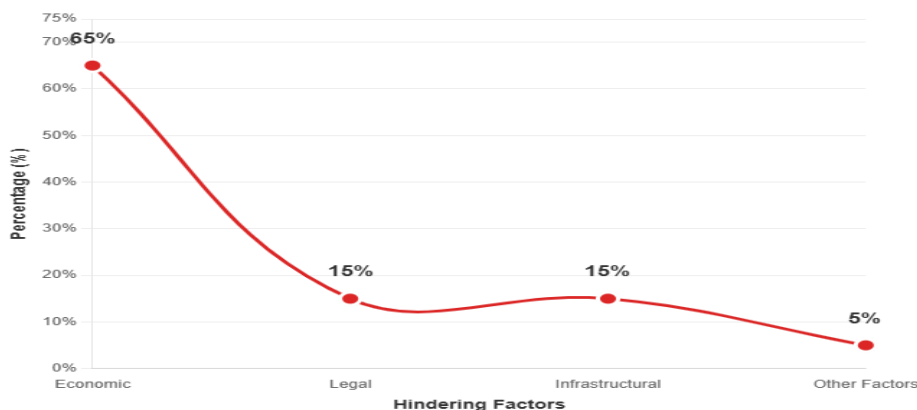
Изследването показва, че стратегиите за диверсификация варират по общини, което отразява различията в инфраструктурата, достъпа до пазари и социално-икономическите условия. Подостъпните общини демонстрират по-висока честота на дейности, ориентирани към услуги, докато отдалечените и планинските райони по-често разчитат на нискокапиталови и трудоемки форми на диверсификация. Тази пространствена диференциация потвърждава резултатите от Глава 3 и предоставя доказателства на микро равнище за неравномерна динамика на диверсификацията. Научно важен резултат е идентифицирането на модели на частична диверсификация, при които стопанствата запазват земеделското производство и едновременно развиват неземеделски дейности. Този „хибриден“ модел позволява на домакинствата да управляват риска чрез комбиниране на относително стабилен, но нисък земеделски доход с по-волатилни, но потенциално по-високи приходи от неземеделско предприемачество.

Детерминанти и ограничения пред селското предприемачество

Друг важен научен принос на Глава 4 е системното идентифициране на ограниченията, които възпрепятстват селското предприемачество и диверсификацията. Резултатите от анкетното проучване показват, че ограниченият достъп до финансиране е най-съществената бариера за бизнес развитие. Високите изисквания за обезпечение, ограничената наличност на кредитиране в селските райони и възприеманият финансов риск обезкуражават стопаните да

разширяват неземеделските си дейности. Институционалните и административните ограничения също се очертават като значими лимитиращи фактори. Земеделските стопани съобщават за трудности, свързани със сложни административни процедури, недостатъчна информация относно програмите за подкрепа и ограничено взаимодействие с консултантски и съветнически служби. Този резултат са в потвърждение на изводите от Глава 2, като показва как институционалните слабости се трансформират в конкретни бариери на равнище стопанство.

Фактори, които възпрепятстват бизнес развитието

Източник: генерирано чрез статистическата система R въз основа на анкетни данни.

Инфраструктурните дефицити, включително лоша пътна свързаност и ограничен достъп до пазари, допълнително ограничават бизнес развитието, особено в отдалечените общини. Тези структурни ограничения намаляват рентабилността, повишават транзакционните разходи и ограничават възможностите за увеличаване мащабите на предприемаческите дейности.

Друга научна констатация е свързана с ролята на страха и възприемането на риска в предприемаческите решения. Много стопани изразяват притеснения относно провал на бизнеса, задлъжняване и пазарна несигурност. Тези поведенчески фактори взаимодействат със структурните ограничения, като укрепват консервативни инвестиционни стратегии и ограничават иновациите.

Роля на местните власти и механизмите за подкрепа

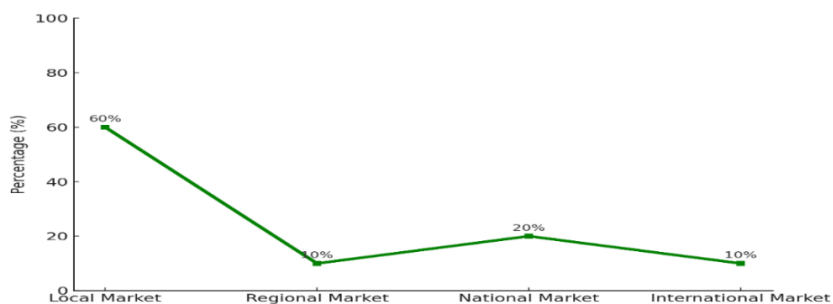
Глава 4 предоставя емпирични доказателства и за ролята на местните власти и публичните механизми за подкрепа при формирането на резултатите от диверсификацията. Резултатите показват, че макар част от стопаните да се възползват от общинска подкрепа, общата ангажираност на местните власти за насърчаване на предприемачеството остава ограничена. Възприятостта на стопаните за местната институционална подкрепа варира значително между общините. В случаите, когато местните власти предоставят информация, улесняват достъпа до програми или подкрепят обучителни инициативи, стопаните отчитат по-високо

доверие и готовност за бизнес развитие. Обратно, слабата институционална видимост и присъствие обезкуражават участието във формални схеми за подкрепа. Важен резултат е идентифицирането на разминаване в прилагането между формалните политически рамки и възприеманата подкрепа на местно равнище. С това разминаване се обяснява частично ограничената ефективност на инструментите за развитие на селските райони при насърчаването на диверсификацията и подчертава необходимостта от по-силен капацитет на местното управление.

Икономически и социални ефекти от диверсификацията

Анализът на ефектите от диверсификацията представлява основен научен резултат на Глава 4. Данните от анкетите показват, че ангажираността с неземеделски дейности допринася положително за дохода на домакинствата и за икономическата им стабилност. Домакинствата с диверсифицираните източници на доходи отчитат по-високи и по-стабилни доходи в сравнение със стопанствата, които разчитат единствено на земеделско производство. В същото време изследването показва, че доходните ефекти от диверсификацията са неравномерни и често умерени. Много неземеделски дейности остават дребномащабни и уязвими към пазарни колебания. Тази констатация подчертава значението на подкрепяща среда за растеж и устойчивост на бизнеса.

Мащаб на бизнес активността

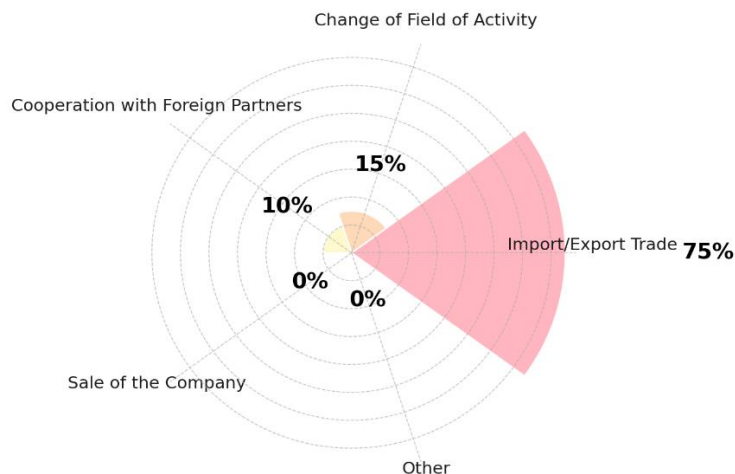
Източник: генерирано чрез статистическата система R въз основа на анкетни данни.

От социална перспектива диверсификацията допринася за създаване на заетост в рамките на домакинствата и местните общности. Включването на семеен труд редуцира безработицата и непълната заетост, особено сред жените и по-младите членове на домакинствата. Този социален аспект засилва значимостта на диверсификацията за развитието на селските райони отвъд чисто икономическите резултати. Главата идентифицира и положителни вторични ефекти на регионално равнище, включително повишено търсене на местни услуги, укрепване на местните икономически мрежи и намаляване на зависимостта от земеделски субсидии. Макар тези ефекти да са ограничени по мащаб, те показват потенциала на диверсификацията да допринася за по-широкоаото устойчиво развитие на селските райони.

Регионални последици и териториална диференциация

Друг научен принос на Глава 4 е идентифицирането на диференцирани регионални въздействия от диверсификацията. Изследването демонстрира, че резултатите от диверсификацията се формират и от териториалните условия, което води до различни нива на успех между общините. По-достъпните и икономически по-динамични общини показват по-силни ефекти от диверсификацията, докато периферните територии се сблъскват с устойчиви ограничения. Тази пространствена диференциация подчертава риска от задълбочаване на териториалните различия, ако политиките за диверсификация не бъдат адаптирани към местните условия.

Какви са бъдещите планове за развитие на бизнеса

Източник: генерирано чрез статистическата система R въз основа на анкетни данни.

По този начин главата подкрепя аргумента, че подходът „една политика за всички“ е недостатъчен за развитието на селските райони. Вместо това са необходими териториално ориентирани (place-based) стратегии, които отчитат местните ресурси, инфраструктурата и човешкия капитал, за да се гарантира приобщаваща диверсификация.

Научна стойност на Глава 4

В обобщение основните научни резултати на Глава 4 включват:

- емпирично идентифициране на икономическата необходимост като водещ двигател за диверсификацията на стопанствата;
- класификация на формите и моделите на диверсификация на равнище стопанство;
- систематичен анализ на финансови, институционални, инфраструктурни и поведенчески ограничения;
- доказателства за взаимната връзка между земеделските и неземеделските дейности;
- оценка на икономическите и социалните ефекти от диверсификацията върху домакинствата и общностите;

- идентифициране на териториална диференциация в ефектите от диверсификацията.

Тези резултати предоставят силна емпирична проверка на изследователските хипотези и показват, че икономическата диверсификация на стопанствата представлява жизнеспособен, макар и ограничен, път към подобряване на поминъка и устойчивостта на селските райони в област Берат.

Заклучения и препоръки

Дисертационният труд представя интегриран и емпирично обоснован анализ на икономическата диверсификация на земеделските стопанства в Албания, като се фокусира върху благоприятните и ограничаващите фактори, влияещи върху развитието на селското предприемачество, чрез казусно изследване в област Берат. Изследването адресира ключово предизвикателство пред постпреходните селски икономики: намаляващият капацитет на земеделието само по себе си да осигурява устойчив поминък и териториална устойчивост, както и нарастващото значение на неземеделските икономически дейности като допълващи източници на доход.

Заклученията синтезират теоретичните, институционалните и регионалните резултати и тези на микро равнище, с които в поставената аналитична рамка са проверени изследователските хипотези. По този начин са обвързани и на макро ниво структурите, на мезо ниво териториалната динамика и на микро ниво поведенческите реакции.

Синтез на теоретичните и концептуалните резултати

На концептуално равнище изследването потвърждава, че развитието на селските райони в постпреходните икономики не може да бъде разбрано единствено чрез секторна или перспективата на селското стопанство. Получените резултати потвърждават значимостта на парадигмата за многофункционално развитие на селските райони, според която селските територии изпълняват разнообразни икономически, социални и екологични функции, които надхвърлят производството на храни. Дисертацията демонстрира, че икономическата диверсификация не е маргинален или остатъчен процес, а структурно необходим механизъм за адаптация в условия на фрагментирана собственост върху земята, ниска производителност и ограничено натрупване на капитал. В Албания, където средният размер на стопанствата остава малък, а равнището на механизация е ниско, възможностите за нарастване на доходите чрез интензификация в селското стопанство са силно ограничени. Поради това диверсификацията се очертава като рационален и необходим отговор на структурни ограничения, а не като стратегия за разширяване. Изследването допълнително прецизира концептуалното разбиране за диверсификацията чрез ясно разграничение между диверсификация в рамките на земеделието, диверсификация, свързана със земеделието, и диверсификация извън земеделието. Това аналитично разграничение се оказва ключово за интерпретацията на емпиричните резултати, тъй като показва, че действителната структурна трансформация в селските райони се движи преимуществено от неземеделски икономически дейности, а не само от промени в земеделското производство.

Селското предприемачество е концептуализирано като контекстно зависим и „вкоренен“ процес, оформян от местните ресурси, социалните отношения, институционалната среда и индивидуалните характеристики. Изследването потвърждава, че в селските райони на Албания предприемачеството е предимно продиктувано от необходимост, отразявайки ограничени възможности за заетост и недостатъчни земеделски доходи. Този резултат съответства на по-широките теоретични постановки за предприемачество в периферни и постпреходни региони и подчертава значението на подкрепящи институционални рамки за трансформиране на предприемачеството, основано на необходимост, в устойчив икономически процес.

Институционални и политически заключения

Анализът на политическата и институционалната рамка разкрива съществено разминаване между формалните политически цели и практическите резултати от прилагането на инструментите за постигането им. Макар Албания да постига значителен напредък в сближаването на стратегиите си за развитие на селските райони с принципите на Европейския съюз чрез предприсъединителните инструменти, ефективността на тези политики остава неравномерна и териториално диференцирана. Изследването показва, че националните мерки за подпомагане на селското стопанство продължават да приоритизират производствено ориентирани и доходно-стабилизиращи цели, с ограничен акцент върху насърчаването на предприемачеството и неземеделската диверсификация. Подобна политическа ориентация има тенденция да укрепва съществуващите производствени структури, вместо да улеснява структурна промяна. В резултат публичната подкрепа често смекчава краткосрочната нестабилност на доходите, без да адресира първопричините за селската уязвимост.

Оценката на IPARD и други международни програми за подкрепа разкрива селективно въздействие върху развитието на селските райони. Макар тези инструменти да въвеждат важни принципи на конкурентоспособност, модернизация и диверсификация, достъпът до тях е ограничен от административна сложност, изисквания за съфинансиране и недостатъчна консултантска подкрепа. Вследствие по-добре капитализираните стопанства и предприятия получават непропорционално по-голяма полза, докато малките семейни стопанства срещат съществени бариери пред участието си. Тази селективност допринася за неравномерни резултати в развитието и ограничава приобщаващия характер на процесите на диверсификация.

Основен извод е, че ефективността на политиките зависи не само от финансовите ресурси, но и от институционалната достъпност, административната тежест и капацитета на местното управление. В случаите, когато местните власти активно участват в разпространение на информация, улесняване на процедурите и сътрудничество, резултатите от диверсификацията са по-благоприятни. Обратно, слабата институционална ангажираност на местно равнище значително редуцира ефекта от националните и подкрепените от ЕС мерки.

Регионални и териториални заключения

Социално-икономическият анализ на област Берат потвърждава, че динамиката на диверсификацията е силно обусловена от териториалните условия. Регионът отчита умерен икономически растеж, съчетан с устойчиви структурни слабости, включително демографски спад, ограничена индустриална активност и доминация на микропредприятията. Демографските тенденции, в частност намаляването и застаряването на населението, се очертават като критични ограничения пред селското предприемачество. Емиграцията на по-млади и по-образовани лица намалява наличния човешки капитал и ограничава иновационния потенциал. Този демографски аспект подчертава необходимостта от стратегии за диверсификация, които създават местна заетост и повишават привлекателността на селските територии.

Конструирането и прилагането на Индекса на предприемачеството предоставя емпирични доказателства за съществуването на значима диференциация. По-висока предприемаческа активност и по-голяма интензивност на диверсификацията се наблюдава при по-добра инфраструктура, по-висока плътност на предприятията и по-силен достъп до пазари. За разлика натрупващите се ограничения могат да бъдат свързани с отдалеченост, ограничени услуги и по-слабо институционално присъствие. Тези резултати потвърждават, че диверсификацията не е пространствено неутрален процес и че унифициран политически подход крие риск от задълбочаване на различията. Поради това териториално ориентираните (place-based) стратегии, адаптирани към местните условия, са ключови за гарантиране на приобщаващо развитие на селските райони.

Заклучения на равнище стопанство относно диверсификацията и предприемачеството

На равнище стопанство изследването потвърждава, че решенията за диверсификация се мотивират основно от икономическа необходимост. Недостатъчният доход от земеделско производство, в комбинация с пазарна волатилност и нарастващи производствени разходи, подтиква земеделските стопани да търсят алтернативни източници на доход. Неземеделските дейности се възприемат като допълващи земеделието, а не като негови заместители, което води до хибридни стратегии за поминък, комбиниращи земеделие и предприемачество. Анализът показва, че диверсификацията се реализира предимно чрез дребномащабни форми, включително търговия, услуги, преработка и агротуризм. Тези дейности се основават в значителна степен на семеен труд и местни пазари, което отразява ограничен достъп до външно финансиране и по-широки пазарни мрежи. Макар подобни дейности да допринасят за стабилизиране на доходите, те често остават уязвими и ограничени по отношение на потенциала си за растеж. Човешкият капитал се откроява като решаващ фактор за резултатите от диверсификацията. По-младите и по-образовани стопани, както и тези с предходен неземеделски опит, демонстрират по-висока склонност към предприемачество. Полово обусловените модели показват, че диверсификацията разширява икономическото участие в домакинствата, особено сред жените, като допринася за социално включване.

Изследването идентифицира множество ограничения пред селското предприемачество, включително ограничен достъп до финансиране, административна сложност, инфраструктурни дефицити и склонност към избягване на риск. Тези ограничения

взаимодействат помежду си, като укрепват консервативно инвестиционно поведение и ограничават иновациите. Важно е, че изследването подчертава ролята на възприятията и институционалното доверие при формирането на ангажираността на стопаните към формалните механизми за подкрепа. Въпреки тези ограничения диверсификацията генерира положителни икономически и социални ефекти. Диверсифицираните домакинства отчитат по-високи и по-стабилни доходи в сравнение със стопанствата, разчитащи единствено на земеделие. Диверсификацията допринася и за създаване на заетост в рамките на домакинствата и местните общности, като редуцира непълната заетост и укрепва местните икономически мрежи. Въпреки това тези ефекти остават неравномерни и често умерени по мащаб, което подчертава необходимостта от подкрепяща среда за повишаване на устойчивостта и растежа.

Валидация на изследователските хипотези

Емпиричните резултати позволяват проверка на всички изследователски хипотези, формулирани в дисертацията. Първата хипотеза, че земеделските стопани диверсифицират основно поради недостатъчни земеделски доходи, е категорично потвърдена от данните от проучването и анализа. Втората хипотеза, свързана с положителния ефект на неземеделските дейности върху финансовата стабилност и предприемаческия потенциал, също е потвърдена, макар и с уточнението, че ефектите варират между домакинствата и териториите. Третата хипотеза, която акцентира върху ролята на човешкия капитал и местните институции, като едновременно идентифицира инфраструктурата, финансирането и технологиите като ограничения, е изцяло подкрепена от емпиричните доказателства. Четвъртата хипотеза, относно аналитичната полезност на Индекса на предприемачеството, е валидирана чрез успешното му приложение при улавяне на териториалната диференциация и идентифициране на ключовите детерминанти на диверсификацията.

Общи заключения

В заключение дисертационният труд показва, че икономическата диверсификация на земеделските стопанства представлява жизнеспособен и необходим път за повишаване на устойчивостта на селските райони в Албания, но път, който остава ограничен от структурни, институционални и териториални фактори. Диверсификацията допринася за стабилизиране на доходите, социално включване и активизиране на местната икономика, но трансформационният ѝ потенциал е ограничен без последователна политическа подкрепа, силни местни институции и целенасочени инвестиции в човешки капитал и инфраструктура.

Изследването подчертава, че устойчивото развитие на селските райони в Албания не може да се базира единствено на повишаване на земеделската производителност. Вместо това е необходим интегриран подход, който да овластява населението да развива дейности извън земеделието, като същевременно се запази многофункционалният характер на селските територии. Чрез предоставяне на цялостен емпиричен анализ, основан на регионалните и стопанските реалности, дисертацията допринася както за академичното разбиране, така и за политическия дебат относно селската диверсификация в постпреходни икономики.

НАУЧНИ И НАУЧНО-ПРИЛОЖНИ ПРИНОСИ

Научни приноси

- Концептуално уточняване и теоретично прецизиране на понятийната рамка за диверсификацията на земеделските стопанства и селското предприемачество в трансформиращи се икономики

Дисертационният труд задълбочава концептуалното разбиране за развитието на селските райони чрез ясно разграничаване между: диверсификация в рамките на земеделието, диверсификация, свързана със земеделието, и диверсификация извън земеделието. Това аналитично диференциране допринася към научната литература, тъй като позволява по-прецизна интерпретация на процесите на структурна трансформация в селски райони, характеризирани с фрагментирани стопански структури и ограничена земеделска конкурентоспособност, каквито са типични за Албания и други икономики след преход.

- Интегриране на социалния капитал и институционалните фактори в анализа на селското предприемачество

Изследването предлага нюансирана аналитична рамка, която интегрира обвързващия (bonding), мостовия (bridging) и свързващия към институциите (linking) социален капитал с институционалните и управленските условия при анализа на резултатите от селското предприемачество и диверсификацията. Чрез демонстриране на двойствената роля на социалния капитал както като стимулиращ, така и като ограничаващ фактор, дисертацията допринася за по-реалистично и контекстуално разбиране на предприемаческото поведение в селски райони със слаби формални институции.

- Разработване и приложение на Индекс на предприемачеството

Ключов научен принос на дисертацията е конструирането и емпиричното прилагане на Индекс на предприемачеството, предназначен да измерва интензивността и детерминантите на диверсификацията на местно равнище. Индексът представлява оригинален методологически инструмент, който позволява сравнителен териториален анализ и предоставя емпирични доказателства за вътрешнорегионална диференциация в предприемаческата динамика. Подходът може да бъде възпроизведен и в други региони и държави при сходни ограничения в данните.

- Представяне на емпирични доказателства за доминиране на предприемачество, продиктувано от необходимост, и за ключови закономерности в динамиката на диверсификацията на земеделските стопанства

Чрез комбинираното използване на вторични данни, иконометричен анализ и първични данни от анкетно проучване дисертационният труд предоставя устойчиви емпирични доказателства, че селското предприемачество в област Бераг е преимуществено продиктувано от необходимост. Този принос обогатява емпиричната литература, като свързва мотивационните фактори на равнище домакинство с по-широки структурни и териториални

ограничения, и по този начин повишава обяснителния потенциал на съществуващите теории за селско предприемачество.

Научно-приложни (практически) приноси

- Емпирично обосновани изводи за подобряване на политиките за развитие на селските райони и диверсификация на селската икономика

Емпиричните резултати предоставят конкретни доказателства за разработващите политики относно ограниченията на производствено ориентираната подкрепа за селското стопанство и необходимостта от укрепване на мерките, насочени към неземеделска диверсификация и предприемачество. Констатациите подпомагат разработването на по-балансиранни политики за развитие на селските райони, които адресират структурни ограничения, подобряват достъпността на инструментите за подкрепа и повишават приобщаващия характер на процесите на диверсификация в Албания.

- Емпирично обоснована оценка на ролята на IPARD и на местните институционални механизми за подкрепа за насърчаване на диверсификацията и селското предприемачество

Дисертацията предлага критична, ориентирана към практиката оценка на IPARD и националните мерки за подпомагане, като идентифицира административни, финансови и институционални бариери, които ограничават ефективността им спрямо възможностите на малките семейни стопанства. Тези изводи могат да бъдат използвани пряко от публичните органи в Албания за опростяване на процедурите, подобряване на консултантските услуги и адаптиране на механизмите за подкрепа, насочена към изграждане и укрепване капацитета на селските предприемачи.

- Емпирично обоснована аналитична рамка за териториално ориентирани и диференцирани стратегии за развитие

Чрез демонстриране на значими вътрешнорегионални различия в резултатите от диверсификацията и предприемачеството, изследването предоставя практическа насока за разработване на place-based политики за селските райони. Местните власти и агенциите за развитие могат да използват резултатите за проектиране на териториално насочени интервенции, които отчитат инфраструктурната обезпеченост, човешкия капитал и пазарния достъп на общинско равнище в Албания.

- Практическа рамка за подкрепа на диверсификацията и предприемачеството на равнище стопанство в селските райони

Идентифициране на мотивационни фактори, ограничения и модели на диверсификация при земеделските стопани като практическа рамка при разработване на обучителни програми, консултантски услуги и местни инициативи за укрепване на предприемаческия капацитет в Албания, включително действия, които повишават стабилността на доходите, създаването на заетост и устойчивост на селските райони.

ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Hoti, A. (2025). Driving territorial economic development: The role of social capital in rural Albania. *Western Balkan Journal of Agricultural Economics and Rural Development*, 7(2), 231–242. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/2683-4693/2025/2683-46932502231H.pdf>
2. Hoti, A., & Muça (Dashi), E. (2025). New policies in renewable energy and their impact on rural areas: The case of Fier County, Albania. *Scientific Papers (UNWE)*, 1(1), 195–208. <https://www.unwe.bg/doi/researchpapers/2025.1/RP.2025.1.09.pdf>
3. Hoti, A., & Peneva, M. (2024). Farmers' portfolio diversification for income growth: A study on the municipalities of Dimal and Kucove. In *Innovative development of agricultural business and rural areas: Fourth International Scientific Conference IDARA – 2024* (pp. 191–198). <https://idara.unwe.bg/papers/en/journalissues/article/64406>
4. Hoti, A. (2021). Business incubators as a supporting mechanism for rural economic development: The role of typical product incubators in Albania. In *Proceedings of the III International Conference on Agriculture and Life Sciences (ICOALS III)*, Campobasso – Tirana. https://drive.google.com/file/d/1Nialw150YjoqRV3tiMyVAeMH6wj_13xT/edit

(Тази публикация е част от подготвителния процес за кандидатстване и зачисляване в докторантска програма. Тя представлява изследователска стъпка в разработването и усъвършенстването на предложението за дисертация и допринася за формулирането на изследователската концепция, представена при кандидатстването за обучение в докторската програма към Университета за национално и световно стопанство (УНСС), катедра „Икономика на природните ресурси“. Публикацията служи като академична основа за доказване на изследователския капацитет и релевантността на избраната тематика в рамките на кандидатдокторантската процедура.)

**UNIVERSITY OF NATIONAL AND WORLD ECONOMY
DEPARTMENT OF NATURAL RESOURCES ECONOMICS**

ARLINDA HOTI

**DIVERSIFICATION OF AGRICULTURAL FARMS IN ALBANIA - ANALYSIS
OF FAVORABLE AND CONSTRAINING FACTORS: THE CASE OF BERAT
REGION**

THESIS ABSTRACT

for awarding an educational and scientific degree DOCTOR in the field of higher education, 3 Social, economic and legal sciences, Professional field 3.8 Economics, doctoral program "Economics and Management (Agribusiness)"

Sofia, 2026

The dissertation was approved for public defence by the Scientific Council of the Department of Natural Resources Economics, Business Faculty, at the University of National and World Economy, as recorded in the Minutes of the meeting No. 06/12.01.2026.

The final public defence of the PhD thesis will take place on 30 March 2026 at 10.00 in room 2032-A, University of National and World Economy, Sofia, at an open session of the Scientific Jury, composed of: Prof. Dr Albena Miteva (UNWE), Assoc. Prof. Dr Hristina Hariznova-Bartos (UNWE), Assoc. Prof. Dr Dilyana Mitova (IAE-Sofia), Assoc. Prof. Dr Dimitrina Stoyancheva (TU-Stara Zagora) and Assoc. Prof. Dr Mariana Shishkova (AU-Plovdiv).

The dissertation materials are available in the Science Directorate at UNWE, within the Scientific Councils and Contests Sector.

The dissertation comprises 180 pages, including 27 tables, 64 figures, and 3 appendices. The structure includes an introduction, four chapters, conclusions and reflections on policy and practice, references, and appendices. The reference list comprises over 261 scientific sources, including international academic publications, policy documents, and institutional reports.

The dissertation is based on the author's independent empirical research, including:

- analysis of secondary statistical data for the period 2013–2023;
- field survey conducted among farmers in the five municipalities of the Berat region in 2024–2025;
- construction and application of an Entrepreneurship Index to assess diversification dynamics.

Author: Arlinda Hoti

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Mariya Peneva

GENERAL CHARACTERISTICS OF THE DISSERTATION

Rural areas across Europe have undergone profound structural transformations over the past decades, driven by economic restructuring, demographic change, and increasing integration into global markets. Agriculture, while remaining a defining activity in rural territories, has gradually lost its dominant role as the primary source of income and employment for rural households. This shift has placed growing pressure on rural economies to adapt through diversification, entrepreneurship, and the development of non-agricultural activities capable of sustaining livelihoods and regional competitiveness. In this context, economic diversification of agricultural farms has emerged as a central pillar of contemporary rural development policy. Diversification is no longer perceived merely as a response to declining agricultural incomes, but as a strategic pathway toward enhancing resilience, reducing vulnerability to market and climatic shocks, and supporting social and territorial cohesion. By combining agricultural production with non-agricultural activities such as processing, trade, services, agritourism, and rural entrepreneurship, farms are able to stabilise income flows and contribute to broader rural economic renewal.

Albania represents a particularly relevant case for studying farm diversification and rural entrepreneurship. Following the political and economic transition of the early 1990s, the country experienced deep structural changes in agriculture and rural areas. Land restitution and fragmentation resulted in an agricultural structure dominated by small, family-operated farms with an average size of approximately 1.1 hectares. These farms are typically characterized by low levels of mechanization, limited access to capital, and weak integration into markets. While agriculture absorbs a significant share of the rural labor force, it often functions as a subsistence or survival strategy rather than a competitive economic activity. As a result, agricultural income alone is frequently insufficient to ensure acceptable living standards for rural households. Persistent challenges such as poor infrastructure, limited access to finance, outdated technologies, and demographic decline further constrain rural development. These conditions have encouraged farmers to seek alternative income sources beyond traditional agricultural production. The expansion of non-agricultural economic activities in rural Albania, including trade, small-scale processing, services, and tourism, reflects both the adaptive capacity of rural households and the structural necessity of diversification.

At the policy level, Albania's rural development trajectory is increasingly shaped by alignment with European Union principles through pre-accession instruments, particularly the Instrument for Pre-Accession Assistance for Rural Development (IPARD). These frameworks promote diversification, entrepreneurship, and the multifunctionality of rural areas, echoing long-standing EU rural development priorities. However, institutional capacity constraints, limited financial absorption, and uneven territorial implementation continue to restrict the effectiveness of these policies. This gap between policy objectives and local realities underscores the need for empirical research that captures the micro-level dynamics of diversification and entrepreneurship in Albanian rural regions.

Against this background, the present dissertation is relevant for its focus on the determinants, motivations, and outcomes of economic diversification among family farms in Albania, examined

through an in-depth regional case study. The Berat region is selected as the empirical focus for its predominantly rural character, diverse agricultural structure, and emerging patterns of non-agricultural entrepreneurship. The region comprises municipalities with varying socio-economic profiles, enabling comparative analysis within a single territorial framework and enhancing the explanatory value of the findings. The study addresses a notable gap in the existing literature. While previous research on Albanian rural development has largely concentrated on agricultural productivity, migration, poverty, or macro-level policy analysis, limited attention has been given to farm-level diversification strategies and rural entrepreneurship from farmers' perspectives. Empirical evidence on how farmers perceive opportunities and constraints, how agricultural and non-agricultural activities interact within households, and how local institutional environments shape entrepreneurial behaviour remains scarce.

This dissertation contributes to the academic debate by integrating quantitative and qualitative approaches to analyse diversification processes at the local level. It combines secondary statistical data for 2013–2023 with primary data collected through a field survey of farmers engaged in non-agricultural economic activities. A key innovation is the construction and application of an Entrepreneurship Index for the municipalities of the Berat region, enabling a systematic assessment of diversification intensity and its socio-economic determinants. The research's relevance extends beyond academic contribution. From a policy perspective, understanding the drivers and barriers of rural entrepreneurship is essential for improving the design and targeting of rural development measures, business support instruments, and local governance interventions. Identifying constraints such as limited access to finance, inadequate infrastructure, or weak institutional support provides a foundation for evidence-based policy recommendations. From a socio-economic standpoint, the findings offer insights into how diversification can enhance household resilience, generate employment, and mitigate rural depopulation. From a sustainability perspective, diversified rural economies are better placed to balance economic viability with environmental and social objectives.

In sum, the dissertation responds to pressing challenges facing rural Albania by providing an empirically grounded analysis of farm diversification and entrepreneurship. By focusing on the Berat region, the study delivers context-sensitive insights with broader relevance for rural development policy and practice in Albania and other post-transition economies with similar structural characteristics.

RESEARCH OBJECTIVES, HYPOTHESES, AND ASSUMPTIONS

This study **aims** to explore the perceptions and attitudes of farmers involved in non-agricultural economic activities regarding the opportunities and challenges of entrepreneurship development in the Berat region, providing insights into potential strategies for fostering local business growth.

To achieve the goal, detailed **research questions** have been formulated as follows:

1. What were the motivations for starting non-agricultural economic activities?
2. What was the relationship between agricultural activity and other economic activities?
3. What was the economic situation of farmers who decided to engage in non-agricultural economic activities?
4. Which factors influenced the outcomes in both agricultural and other economic activities?
5. What were the facilitating and hindering conditions for business development and economic diversification in the studied area?
6. What tools did local authorities use to support and develop rural entrepreneurship?

The realization of the main objective of the study is based on the following **hypotheses**:

1. Farmers in the Berat region diversify their economic activities beyond agriculture primarily due to insufficient income from traditional farming.
2. Engagement in non-agricultural economic activities positively impacts the financial stability and entrepreneurial potential of farmers in the Berat region.
3. The development of non-agricultural entrepreneurship in rural Berat is influenced by human capital and local government involvement, while poor infrastructure, limited market access, outdated agricultural technology, and insufficient funding hinder progress.
4. The “entrepreneurship index” in the Berat’s five municipalities serves as an effective measure for evaluating the extent and impact of economic diversification in the region.

This study, however, is subject to several **limitations and assumptions**:

1. Insufficient and inconsistent data availability due to limited data access resulting from administrative reforms of territorial governance, lack of detailed data, and sporadic data collection, which makes it challenging to compare over time at the local level;
2. Farmers’ behavior and the farming system itself are complex, influenced by numerous interrelated variables, making it difficult to isolate their impact and requiring the consideration of results and recommendations within certain assumptions;
3. Farmers’ behavior is influenced by factors beyond economics, necessitating the integration of insights from fields such as sociology, geography, ethics etc.;
4. A low level of responsiveness from respondents and social desirability bias, which is addressed through careful field study design and thoughtful interpretation of results.

STRUCTURE OF THE DISSERTATION

Introduction

Chapter 1. Conceptual Foundations, Research Design, and Methodological Framework

1.1 Context and Rationale of the Study

1.2. Literature Review and Theoretical Background

1.2.1. Rural Development, Diversification, and the Role of Policy

1.2.2. Social Capital and Emerging Directions in Rural Development

1.2.3. Entrepreneurship and Innovation in Rural Economies

1.2.4. Social Enterprises as a Tool for Inclusive Rural Development

1.3. Materials and Methods of the Research

1.3.1. Research Material and Data Sources

1.3.2. Research Methods

1.3.3. Statistical and Analytical Techniques

1.3.4. Integrating Quantitative and Qualitative Evidence

Chapter 2. Policy Framework and Financial Instruments for Agriculture and Rural Development in Albania

2.1. The Socio-Economic and Agricultural Landscape of Albania

2.2. Institutional and Governance Framework

2.3. Policy alignment with EU Frameworks, Financial and Budgetary Support Mechanisms

2.3.1. Domestic budgetary support

2.3.2. EU and international support programs

2.3.3. Author's Perspective on the Effectiveness and Limitations of Policy Framework and Financial Instruments

Chapter 3. Socio-Economic Factors Influencing Agricultural Activity and Entrepreneurship in Case Study Region

3.1 Introduction to Berat Region

3.2. The Socio-Economic Context of Berat Region

3.2.1. Regional Economic Performance for the period 2013–2023

3.2.2. Demographic Dynamics for the period 2013–2023

3.2.2. Enterprise Structure and Business Activity in the period 2013–2023

3.2.3. Household Welfare and Consumption for the period 2013–2023

3.2.4. Agricultural Production Trends for the period 2013–2023

3.2.5. Livestock Sector Dynamics for the period 2013–2023

3.3 Analysis of Secondary Data for the Construction of the Entrepreneurship Index

3.3.1. Interpretation of coefficients and statistical significance

3.3.2. Model fit and statistical indicators.

3.3.3. Overview of descriptive statistics

3.3.4. Understanding the zero conditional mean assumption in context

3.3.5. Determinants of index variation

Chapter 4. Economic Diversification of Farms in the Municipalities of the Berat Region

4.1. Socio-Economic Conditions and Motivations for Diversification among Farmers

4.2 Determinants and Constraints of Rural Entrepreneurship and Business Development

4.3 Effects and Regional Implications of Economic Diversification in the Berat Region

Conclusions and Reflections on Policy and Practice

Synthesis and Validation of Research Hypotheses

Scientific and Methodological Contributions

Policy and Practice in Perspective and Recommendations for Future Actions

Remaining Challenges and Research Prospects

MAIN SCIENTIFIC RESULTS BY CHAPTERS

Chapter 1. Conceptual Foundations, Research Design, and Methodological Framework

Chapter 1 lays the conceptual, theoretical, and methodological groundwork of the dissertation and plays a decisive role in framing the subsequent empirical analysis. The scientific results of this chapter extend beyond a conventional literature review and methodological description, as they provide an integrated analytical framework tailored to the specific conditions of post-transition rural economies, with a particular focus on Albania.

Conceptualisation of Rural Development and Economic Diversification

A central scientific result of Chapter 1 is the systematic reconceptualisation of rural development as a multidimensional and dynamic process. The dissertation demonstrates that rural development cannot be reduced to agricultural growth or sectoral support, especially in contexts where agriculture has lost its capacity to ensure stable income and employment. By critically synthesising classical and contemporary theories of rural development, the research positions diversification as a core structural adjustment mechanism rather than a peripheral or temporary response to crisis. The analysis shows that multifunctional rural development represents the most appropriate conceptual lens for understanding current rural transformation processes. In this framework, rural areas are seen as spaces of economic, social, environmental, and cultural interaction, where agriculture remains important but is increasingly complemented by non-agricultural activities. This interpretation is particularly relevant for Albania, where rural areas continue to carry the legacy of subsistence-oriented agriculture, fragmented land ownership, and limited market integration.

The dissertation advances the conceptual debate by clearly distinguishing between different forms of diversification:

- diversification within agriculture, referring to changes in production structure, crop mix, and livestock composition;
- diversification related to agriculture, including processing, storage, marketing, and farm-based services;
- diversification beyond agriculture, encompassing non-farm entrepreneurship, trade, services, tourism, and other rural economic activities.

This analytical distinction constitutes a significant scientific contribution, as it allows for a more precise examination of diversification pathways and avoids the frequent conflation of agricultural adjustment with genuine structural transformation. In the Albanian context, where structural constraints limit the potential for productivity-driven agricultural growth, the research demonstrates that diversification beyond agriculture plays a particularly critical role in enhancing household resilience and income stability.

Rural Entrepreneurship as a Driver of Structural Change

Another key scientific result of Chapter 1 is the conceptual positioning of rural entrepreneurship as a central driver of economic diversification and rural development. The dissertation goes beyond narrow economic definitions of entrepreneurship and adopts a context-sensitive interpretation that

accounts for spatial embeddedness, local resource use, and social relations. The analysis demonstrates that rural entrepreneurship differs fundamentally from urban entrepreneurship, as it is deeply shaped by local conditions, including infrastructure availability, institutional capacity, demographic structure, and social norms. In rural Albania, entrepreneurship is often necessity-driven rather than opportunity-driven, emerging as a response to insufficient agricultural income and limited wage employment. This insight provides an essential interpretative lens for the empirical chapters, where farmers' motivations and constraints are examined in detail. The research further contributes to theory by integrating the concept of embeddedness into the analysis of rural entrepreneurship. Entrepreneurs are not treated as isolated economic actors but as members of local communities whose decisions are influenced by family structures, informal institutions, and social expectations. This approach allows for a more realistic understanding of entrepreneurial behaviour in rural settings, particularly in post-transition societies characterised by weak formal institutions and strong informal networks.

The Role of Social Capital in Rural Diversification

A substantial scientific contribution of Chapter 1 is the systematic integration of social capital into the analytical framework for rural diversification and entrepreneurship. The dissertation adopts a nuanced interpretation of social capital, distinguishing between bonding, bridging, and linking forms, and critically assesses their relevance to rural economic development. The analysis shows that bonding social capital, rooted in family and close community ties, plays an important role in facilitating informal cooperation, mutual support, and risk-sharing among rural households. In the Albanian context, such networks often compensate for deficiencies in formal institutions, particularly in access to finance and information. However, the research also highlights the potential negative effects of strong bonding ties, including the exclusion of outsiders, resistance to innovation, and the reinforcement of traditional norms that may constrain entrepreneurial activity.

Bridging social capital, expressed through connections to markets, advisory services, and business partners, is a key enabler of diversification beyond agriculture. The dissertation demonstrates that limited bridging social capital constitutes a major barrier to rural entrepreneurship in Albania, as weak linkages to markets and support services restrict business expansion and innovation. Linking social capital, referring to relationships with public institutions, financial organisations, and development agencies, is shown to be particularly underdeveloped in rural Albania. The research highlights that low institutional trust and administrative complexity weaken farmers' engagement with formal support mechanisms, including rural development programs. This finding provides an important explanatory basis for the uneven uptake of policy instruments analysed in subsequent chapters.

Policy and Institutional Context as an Analytical Dimension

Chapter 1 also establishes the conceptual foundations for analysing policy and institutional influences on diversification. Rather than treating policy as an external or exogenous factor, the dissertation integrates it into the analytical framework as a key determinant shaping incentives, constraints, and behavioural responses. The research demonstrates that formal alignment with European Union rural development principles does not automatically translate into effective implementation at the local level. This insight justifies the need for a bottom-up analytical approach

that captures how policies are perceived and experienced by farmers themselves. The conceptual framework thus bridges macro-level policy objectives and micro-level decision-making processes, setting the stage for the empirical analysis conducted in Chapters 3 and 4.

Methodological Framework and Research Design

A major scientific result of Chapter 1 is the development of a coherent and context-appropriate methodological framework. The methodological framework integrates descriptive statistical analysis, econometric modelling, and primary field survey evidence in order to capture both structural conditions and individual-level behaviour shaping non-agricultural entrepreneurship in rural areas. Hence, this study adopts a mixed-methods research design to examine the determinants and dynamics of rural entrepreneurship and economic diversification in the Berat region of Albania.

The empirical focus is the Berat region, selected for its predominantly rural character, as recognised internationally through population density and settlement structure. Although national definitions of rurality may vary, the study applies European and OECD-aligned criteria to ensure international comparability while remaining sensitive to local socio-economic specificities.

The analysis covers 2013–2023, enabling an assessment of medium-term structural changes in regional economic and agricultural development. The research draws on both secondary and primary data sources.

Secondary data were obtained from official national and regional institutions, including statistical offices and agricultural authorities, and include indicators such as GDP, population dynamics, business activity, agricultural and livestock production, and household expenditures. These data serve two purposes: first, to position the Berat region within the national economic context; and second, to construct a composite Entrepreneurship Index measuring the intensity of economic diversification across municipalities. To analyse the determinants of entrepreneurship, a multiple linear regression model was employed to examine the relationship between the Entrepreneurship Index and selected socio-economic variables across two benchmark years. This econometric component provides quantitative evidence on how regional characteristics influence entrepreneurial outcomes.

Primary data were collected through a structured field survey conducted between December 2024 and January 2025 among 100 farmers who simultaneously manage agricultural and non-agricultural activities. Data were gathered through face-to-face interviews using a questionnaire designed to capture both quantitative indicators and qualitative assessments. The survey addressed demographic characteristics, farm structure, types of non-agricultural activities, income composition, motivations for diversification, access to finance and institutional support, labour organisation, perceived constraints, and future development intentions. Ethical research standards were strictly observed, including obtaining informed consent, maintaining anonymity, and ensuring confidentiality throughout data collection and analysis. Survey data were processed through systematic coding, validation, and categorisation of variables to ensure consistency and suitability for statistical analysis. Descriptive statistics, cross-tabulations, and comparative analyses were applied to identify dominant patterns and associations between farmer characteristics, entrepreneurial motivations, and performance outcomes. These micro-level findings complement the econometric results by explaining behavioural mechanisms that cannot be observed in aggregate statistics.

The integration of quantitative and qualitative evidence represents a core strength of the research design. Econometric modelling provides external validity and reveals structural relationships, while the field survey enhances internal validity by linking statistical patterns to the lived experiences and decision-making processes of rural households. Rather than mechanically merging datasets, the study synthesises them conceptually, allowing for a multi-scalar interpretation of rural entrepreneurship. This integrated approach strengthens both the analytical robustness and policy relevance of the research, enabling conclusions that are statistically grounded and empirically informed by local realities.

Scientific Value of Chapter 1

In summary, the main scientific results of Chapter 1 consist in:

- a refined conceptualisation of rural development and diversification suited to post-transition rural economies;
- a context-sensitive interpretation of rural entrepreneurship grounded in embeddedness and social relations;
- a critical and nuanced integration of social capital into the analysis of diversification processes;
- a coherent analytical framework linking policy, institutions, and farm-level behaviour;
- a mixed-methods research design and an original methodological tool for measuring entrepreneurship.

These results provide the theoretical and methodological backbone of the dissertation and ensure the internal coherence and scientific rigour of the empirical analysis that follows.

Chapter 2. Policy Framework and Financial Instruments for Agriculture and Rural Development in Albania

Chapter 2 examines the policy, institutional, and financial environment governing agriculture and rural development in Albania and evaluates its role in shaping economic diversification and rural entrepreneurship. The scientific contribution of this chapter lies in its integrated analysis of policy objectives, governance structures, and financial instruments, assessed not only in terms of formal design but also in relation to their practical effectiveness at the local level.

Structural Context of Agricultural and Rural Policy in Albania

A central result of this chapter is the identification of persistent structural imbalances in the Albanian rural economy that significantly condition policy outcomes. The analysis demonstrates that agriculture continues to employ a substantial share of the labor force while contributing a comparatively modest share to national GDP. This discrepancy reflects low productivity, limited value addition, and structural fragmentation, rather than temporary inefficiencies. The chapter shows that Albanian agriculture is dominated by small, family-operated farms characterized by limited capital endowment, fragmented land holdings, and low levels of mechanization. These structural characteristics restrict economies of scale and constrain the capacity of farms to

modernize and compete. From a policy perspective, this context implies that traditional sectoral support focused solely on agricultural production is insufficient to ensure sustainable rural livelihoods. The scientific result here is the clear demonstration that diversification beyond agriculture is not optional but structurally necessary.

Institutional and Governance Framework

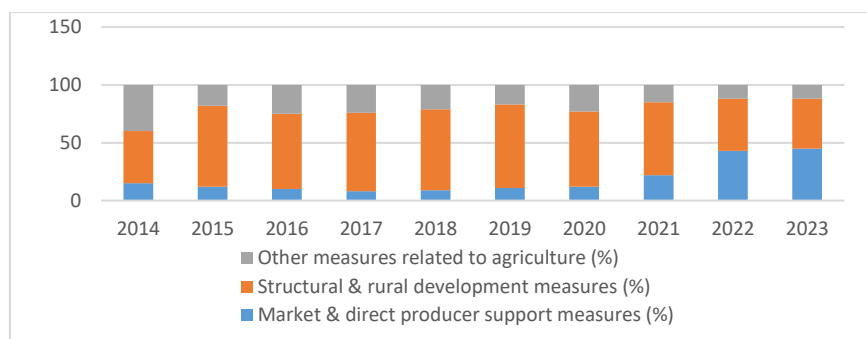
A second major scientific contribution of Chapter 2 lies in its critical assessment of the institutional and governance framework for rural development. The research demonstrates that despite formal progress in institutional alignment with European Union standards, Albania’s rural governance system remains fragmented and unevenly implemented. The analysis reveals overlapping responsibilities among central ministries, agencies, and local authorities, resulting in coordination gaps and diluted accountability. While decentralisation reforms have formally increased the role of municipalities, their administrative capacity and financial autonomy remain limited. This institutional mismatch weakens the transmission of national policy objectives to the local level, particularly in relation to entrepreneurship support and diversification.

The chapter further demonstrates that institutional effectiveness varies significantly across regions and municipalities. Where local authorities actively engage in information dissemination, facilitation of administrative procedures, and cooperation with farmers, policy instruments are more likely to translate into tangible economic outcomes. Conversely, passive or under-resourced local governance structures act as a barrier to policy uptake. This finding provides an important analytical bridge between policy design and the empirical results presented in later chapters.

Domestic Budgetary Support for Agriculture and Rural Development

The analysis of domestic budgetary support constitutes another key scientific result of this chapter. The dissertation demonstrates that national support mechanisms are predominantly oriented toward income stabilisation and production-related measures in agriculture. While such support plays a short-term stabilising role, it tends to reinforce existing production structures rather than encourage diversification or entrepreneurial transformation.

Distribution of Agricultural Support Measures by Type, 2014–2023

Source: AL APMC database (2024)

The research shows that limited financial resources are allocated to measures explicitly supporting non-agricultural activities, rural services, or small-scale entrepreneurship. As a result, policy instruments fail to adequately address the structural constraints faced by small family farms, particularly those related to access to finance, skills development, and market integration. This imbalance reflects a policy bias toward visible, sector-specific interventions at the expense of more complex, integrated rural development strategies. A further scientific result is the identification of limited complementarities between domestic support measures and broader rural development objectives. The absence of coherent linkages between agricultural subsidies, business support schemes, and local development initiatives reduces the cumulative impact of public spending and weakens incentives for diversification.

EU and International Support Programs: The Case of IPARD

A major contribution of Chapter 2 is its in-depth evaluation of European Union and international support programs, with a particular focus on the Instrument for Pre-Accession Assistance for Rural Development (IPARD). The chapter demonstrates that IPARD represents a critical mechanism for policy convergence with the European Union's rural development model and introduces principles of competitiveness, diversification, and multifunctionality into the Albanian policy framework. However, the research identifies a series of systemic constraints that limit the effectiveness of IPARD in promoting diversification at the farm level. High administrative complexity, stringent eligibility criteria, and substantial co-financing requirements disproportionately favour larger and better-capitalised farms and enterprises. Small family farms, which constitute the majority of agricultural holdings, often lack the financial capacity, collateral, or administrative skills required to access these funds.

The scientific result here lies in the identification of a selective policy effect: while IPARD supports modernisation and investment among a narrow group of beneficiaries, it does not fully address the diversification needs of structurally weaker farms. This selectivity contributes to uneven territorial development and reinforces existing disparities between municipalities and farm types. The analysis further demonstrates that insufficient advisory services and limited institutional support exacerbate access barriers. Farmers frequently perceive support programs as complex, risky, and inaccessible, thereby discouraging participation even when formal eligibility exists. This perception-based constraint highlights the importance of institutional trust and effective communication in policy implementation.

Linking Policy Instruments to Local-Level Outcomes

One of the most important scientific findings in Chapter 2 is the explicit link between macro-level policy instruments and local-level diversification outcomes. The dissertation demonstrates that policy effectiveness depends not only on financial volume or formal alignment with EU principles but also on institutional accessibility, administrative simplicity, and local governance engagement. The analysis shows that where local authorities actively facilitate access to information, support application processes, and encourage cooperation, farmers are more likely to engage in entrepreneurial activities and diversification. In contrast, weak local institutional involvement significantly reduces policy impact, even when funding instruments are formally available. This

finding underscores the central role of local governance as a mediating factor between policy design and economic behaviour.

Comparative and Policy-Learning Perspective

Chapter 2 further contributes by situating Albania's rural development policies within a broader comparative context. Drawing parallels with post-transition EU member states, the research highlights the importance of long-term institutional stability, decentralised governance, and bottom-up approaches such as LEADER. The analysis demonstrates that without strong local institutions and social capital, the transfer of EU policy models remains partial and fragmented. This comparative insight reinforces the argument that policy convergence is not merely a technical process but a deeply institutional one, requiring sustained capacity building and adaptation to local conditions.

Scientific Value of Chapter 2

In summary, the main scientific results of Chapter 2 include:

- the identification of structural imbalances necessitating diversification beyond agriculture;
- a critical evaluation of institutional fragmentation and its impact on policy effectiveness;
- evidence of a policy bias toward production-oriented support at the expense of diversification;
- an in-depth assessment of IPARD as both a convergence mechanism and a selective instrument;
- the empirical linkage between policy design, local governance capacity, and uneven diversification outcomes.

These results provide the institutional and policy context for the empirical analysis in Chapters 3 and 4, and demonstrate that diversification outcomes cannot be understood without accounting for governance and policy implementation dynamics.

Chapter 3. Socio-Economic Factors Influencing Agricultural Activity and Entrepreneurship in Case Study Region

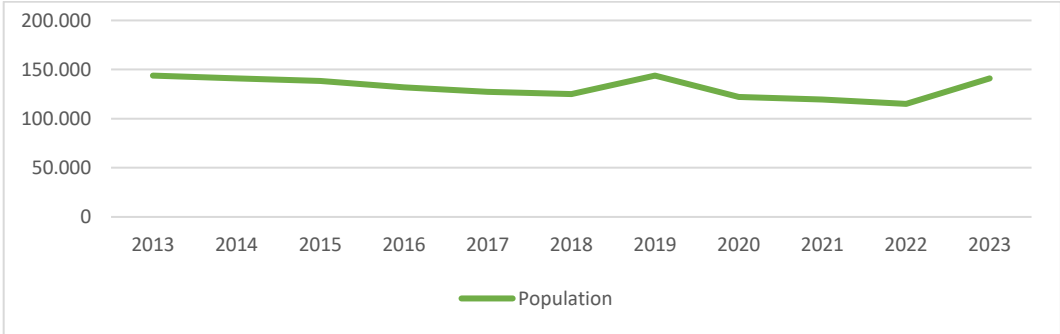
Chapter 3 constitutes the core analytical bridge between the institutional and policy framework discussed in the previous chapter and the farm-level diversification outcomes examined in Chapter 4. Its primary scientific contribution lies in the comprehensive socio-economic profiling of the Berat region and the empirical identification of factors influencing entrepreneurial dynamics and diversification processes at the local level.

Regional Context and Rationale for the Case Study

A first significant scientific result of Chapter 3 is the systematic justification of the Berat region as a representative case study for analyzing rural diversification in Albania. The region is characterized by a predominantly rural typology, strong dependence on agriculture, and marked internal

The analysis of regional GDP reveals that although economic output has increased in nominal terms, Berat continues to lag behind national averages. This divergence reflects limited industrial diversification, low productivity levels, and weak integration into national and international markets. Agriculture remains a dominant economic activity, yet its contribution to income generation is constrained by small farm size, traditional production practices, and limited value addition.

Population of Berat Region for the period 2013–2024

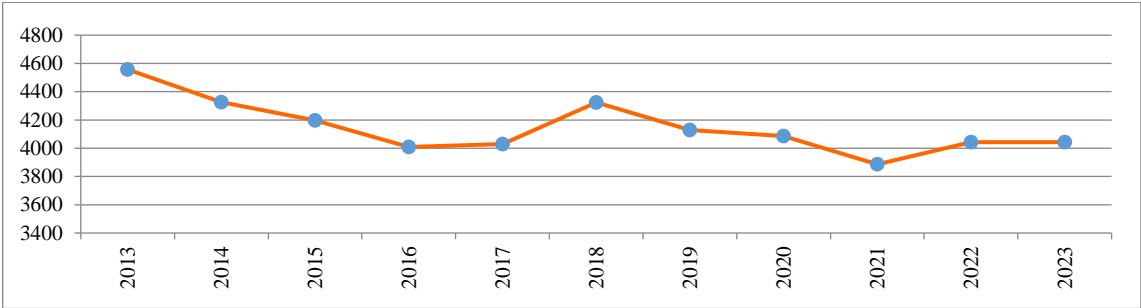

Source: INSTAT, Census 2023

Demographic analysis constitutes another major scientific contribution. The research identifies a consistent pattern of population decline, driven by outward migration and natural decrease. Younger and more educated individuals are disproportionately represented among migrants, resulting in population aging and a shrinking local labor force. This demographic imbalance has direct implications for entrepreneurship, as it reduces the availability of human capital necessary for innovation and business development.

The chapter further analyses enterprise structure and business activity in the region.

Number of enterprises in Berat Region 2013-2023

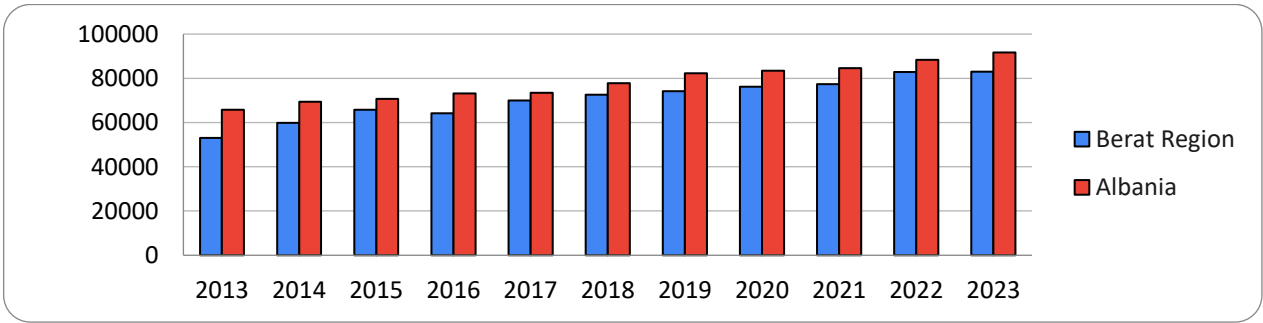
Source: Business registers, 2019–2023 (Berat Regional Council)

Data on the number of active enterprises in the Berat Region over the period 2013–2023 reveal a generally negative trend, marked by a gradual decline, limited fluctuations, and a phase of stabilization in the final years. At the national level, the number of enterprises increased by about 26% between 2013 and 2023, while Berat Region experienced a decline of 11.3%. Consequently, the region’s share in the national economy fell from 4.4% to 3.1%. The spatial distribution of enterprises within the region shows a strong concentration in the Municipality of Berat, which consistently accounts for approximately 55% of all enterprises.

The long-term contraction of entrepreneurial activity in the region can be explained by several interrelated factors, including population decline and emigration, which reduce both labour supply and local demand; structural economic weaknesses and limited incentives for small and medium-sized enterprises in peripheral areas; the negative impact of the COVID-19 pandemic, particularly during 2020–2021; and the concentration of economic development in more advanced regions of the country. Despite these challenges, the stabilisation observed in the final years suggests a consolidation of existing enterprises, albeit at levels significantly lower than at the start of the decade. It indicates partial recovery, but Berat Region remains structurally vulnerable, underlining the need for targeted, decentralized policy interventions to support local entrepreneurship.

Household welfare and consumption analysis reveals persistent income disparities and vulnerability among rural households. Although average consumption levels have increased over time, they remain below national averages, reinforcing the importance of diversified income sources for improving living standards. These findings provide a structural backdrop for interpreting farmers’ diversification decisions.

Average Monthly Consumption Expenditures: Berat Region Compared to Albania (2013–2023)

Source: INSTAT Statistical Report, 2023

Agricultural Production Trends and Structural Constraints

The analysis of agricultural production trends represents a further scientific contribution of Chapter 3. The Berat Region, traditionally one of Albania’s most important agricultural areas, offers a representative case for examining structural change and transformation dynamics in agriculture over the period 2013–2023. Analysis of agricultural production data over this decade reveals significant

shifts in crop composition, production intensity, and livestock structures, shaped by market forces, policy incentives, demographic change, and environmental conditions. These developments indicate that agriculture in the region is undergoing a transition rather than a uniform decline or expansion. By examining crop and livestock data across municipalities, the research demonstrates also that agricultural production in the Berat region remains highly diversified in terms of product mix but fragmented in scale.

Municipal-level analysis reveals strong spatial disparities in agricultural development. Dimal, Berat, and Kuçovë emerge as the most dynamic municipalities, particularly in vegetable and forage production, while Poliçan and Skrapar generally lag behind. These differences reflect variations in infrastructure, access to markets, agro-climatic conditions, and the effectiveness of local development initiatives. In several cases, municipalities with smaller agricultural bases demonstrated high growth rates in specific crops, indicating the potential for targeted specialization strategies.

For analytical clarity, crop production is divided into two main categories: field crops, including cereals, vegetables, industrial crops, forage, and medicinal plants; and perennial crops, comprising fruit trees, olives, citrus, and grapes.

Field crop production shows a clear shift away from traditional cereals towards higher-value, more market-responsive crops. Cereal production declined sharply by approximately 45% over the decade, reflecting low profitability, import competition, insufficient policy incentives, and a broader national trend of reduced cereal cultivation. By contrast, vegetable production increased by more than 80%, driven by rising domestic and regional demand, shorter production cycles, greenhouse expansion, and improved yields. Potatoes followed a more moderate but stable growth path, while beans remained stagnant or declined slightly, suggesting limited innovation and weak market incentives for this traditional crop. Forage crops accounted for the largest share of total agricultural output in the region and showed a modest but steady rise, underscoring the continued importance of livestock farming. Medicinal and aromatic plants maintained relatively stable, modest production volumes, highlighting untapped potential given Albania's comparative advantages in this niche market. Industrial crops remained marginal, indicating limited compatibility with local production structures and processing capacities.

Perennial crop dynamics present a more heterogeneous picture. Fruit tree production increased moderately overall, with notable inter-municipal variation. Olive production stands out as a major growth sector, doubling over the period in line with national expansion strategies and rising export demand for olive oil. Citrus production grew rapidly until 2020, then contracted sharply, underscoring vulnerability to climatic conditions, market instability, and logistical constraints. Grape production, despite the region's strong viticultural tradition, declined substantially after 2017, likely due to ageing vineyards, fragmented landholdings, and insufficient investment in processing and marketing.

Livestock production trends between 2013 and 2023 reveal a broadly negative trajectory across most animal categories. Cattle numbers declined by approximately 45%, reflecting rising feed costs, labor shortages due to emigration, and weak economic incentives. Small ruminants, traditionally

central to the region’s farming systems, decreased by more than one-third, raising concerns about the long-term sustainability of small-scale livestock farms. Pig farming also contracted sharply, influenced by disease risks, market instability, and feed constraints. Equine populations declined steadily as mechanization replaced traditional animal labor, while poultry numbers fell moderately, although this subsector remains comparatively more resilient and important for household economies. In contrast to these declining trends, beekeeping represents a notable success story. The number of beehives increased by over 75% during the period, with growth observed across almost all municipalities. This expansion reflects diversification strategies, rising demand for bee products, and growing recognition of the ecological value of pollination services. Beekeeping thus emerges as both an economic and environmental opportunity within the region’s agricultural transition.

Overall, the data depict an agricultural sector in transformation rather than stagnation. Traditional production systems based on cereals and extensive livestock farming are contracting, while more intensive, diversified, and market-oriented activities are expanding unevenly across the region. The observed trends suggest that farmers are adapting to economic and climatic pressures, but structural constraints, such as fragmented land, limited processing capacity, demographic decline, and uneven policy support, continue to hinder balanced development. The findings underline the need for differentiated and decentralized agricultural policies that recognize municipal-level specificities. Supporting high-performing areas as development models, strengthening value chains for emerging crops, revitalizing declining but strategic sectors such as cereals and viticulture, and promoting resilient activities like beekeeping are essential for enhancing the competitiveness and sustainability of agriculture in the Berat Region. A key scientific result is the identification of structural constraints that hinder agricultural intensification and modernisation. Fragmented land parcels, limited irrigation infrastructure, and outdated technologies restrict productivity growth and increase production costs. These constraints reinforce the conclusion that agriculture alone cannot serve as a sufficient development engine for the region, thereby strengthening the case for diversification beyond agriculture.

Construction and Application of the Entrepreneurship Index

One of the most important scientific contributions of Chapter 3 is the construction and empirical application of the Entrepreneurship Index, and its further validation for the Berat region to identify the macroeconomic factors associated with changes in business activity between 2013 and 2023. The index is designed as a composite indicator capturing multiple dimensions of entrepreneurial activity, including business density, economic performance, demographic characteristics, and sectoral structure. A multiple linear regression model is estimated with the Entrepreneurship Index as the dependent variable and four explanatory variables: GDP, population, agricultural and livestock production, and average monthly expenditures. The resulting specification is:

$$\begin{aligned}
 \textit{Entrepreneurship Index} = & -15233.56 + 0.1695 \times \textit{GDP} \\
 & + 0.02899 \times \textit{Population} \\
 & + 0.01195 \times \textit{Agricultural \& Livestock Production} \\
 & - 0.05855 \times \textit{Monthly Expenditures} + \varepsilon
 \end{aligned}$$

The methodological novelty of this index lies in its capacity to operationalize entrepreneurship and diversification in a territorially sensitive manner. By combining several indicators into a single analytical tool, the index enables comparative assessment over time, thereby overcoming the limitations of single-variable approaches.

Econometric Analysis and Determinants of Entrepreneurship

The econometric analysis in Chapter 3 constitutes a core scientific result of the dissertation. Using regression techniques, the research identifies key socio-economic determinants of the Entrepreneurship Index and, by extension, diversification dynamics in the region. The coefficient estimates indicate differentiated effects across economic, demographic, and cost-of-living factors. GDP shows a positive and highly significant relationship with entrepreneurship ($\beta = 0.1695$, $p = 0.0019$), indicating that economic growth is strongly associated with higher entrepreneurial intensity. This supports the interpretation that stronger output and wealth create better market opportunities, greater investment capacity, and more favourable conditions for firm creation and expansion. Population has a positive but only marginally significant effect ($\beta = 0.02899$, $p = 0.0843$). The weak evidence suggests that population size alone does not reliably translate into entrepreneurship unless supported by human capital, infrastructure, and institutional capacity to convert demographic potential into productive business activity. Thus, the analysis confirms the importance of human capital as a determinant of entrepreneurship. This finding reinforces the role of education, skills development, and training as critical policy levers for rural development.

Agricultural and livestock production also show a positive and statistically significant effect ($\beta = 0.01195$, $p = 0.0107$), underscoring agriculture's role as a foundation for rural entrepreneurship. This finding is important in a region where farming remains central and where value-added activities (processing, packaging, agritourism, agrotechnology) can expand rural income and employment. By contrast, average monthly expenditures are significantly negatively associated with entrepreneurship ($\beta = -0.05855$, $p = 0.0453$). This suggests that rising living costs and inflationary pressures can constrain entrepreneurial activity by reducing disposable income, increasing business costs, and heightening uncertainty, thereby discouraging risk-taking and limiting the capacity to start or sustain enterprises.

Model diagnostics and statistical tests indicate satisfactory model fit and robustness, supporting the validity of the results. The regression achieves a high $R^2 = 0.9272$, meaning that approximately 92.7% of the variation in entrepreneurship is explained by the included variables, while the adjusted $R^2 = 0.8787$ remains high, suggesting the model is not artificially inflated by unnecessary predictors. The overall model is statistically significant ($F = 19.11$, $p = 0.0015$). The Durbin–Watson statistic (2.22) is close to the ideal value of 2, indicating no serious autocorrelation problems in the residuals, which supports reliability in the time-series context. Descriptive statistics further show that the variables display reasonable variability and approximate normality, supported by Jarque–Bera tests with p-values above conventional thresholds. Correlation analysis reveals that expenditures are negatively related to entrepreneurship, consistent with the regression results, while differences between simple correlations and regression coefficients (notably for GDP and agricultural output) underline the importance of multivariate controls. High correlations among some predictors suggest

potential multicollinearity, implying the need for additional diagnostics (e.g., VIF) and careful interpretation of individual coefficients.

Further, the transparent discussion of assumptions and limitations enhances the scientific credibility of the econometric analysis. The limitations of the index-based approach are acknowledged due to the small territorial scope (five municipalities) and the exclusion of qualitative drivers (institutional climate, education, innovation, access to finance). For this reason, the study complements the econometric findings with primary survey evidence in the next chapter to deepen interpretation and better explain how structural conditions translate into entrepreneurial behaviour at the local level.

Interpretation of Results in the Context of Rural Development

A key scientific contribution of Chapter 3 is the integrated interpretation of socio-economic, agricultural, and econometric findings. The research shows that entrepreneurship and diversification in the Berat region are shaped by a complex interplay of structural conditions, demographic dynamics, and institutional factors. The results confirm that diversification is not uniformly distributed across the region but is concentrated in areas with better infrastructure, stronger market connections, and higher human capital. This spatial differentiation highlights the risk of widening territorial disparities if diversification policies are not carefully targeted. Importantly, the chapter shows that entrepreneurship in rural Berat is largely necessity-driven, emerging in response to limited agricultural income and employment opportunities. While such entrepreneurship contributes to income stabilisation, it often remains small-scale and vulnerable, underscoring the need for supportive institutional environments to facilitate business growth and sustainability.

Scientific Value of Chapter 3

In summary, the main scientific results of Chapter 3 include:

- a comprehensive socio-economic and demographic analysis of the Berat region over a ten-year period;
- identification of structural constraints limiting agricultural competitiveness and income generation;
- development and application of an original Entrepreneurship Index at the municipal level;
- econometric identification of key determinants influencing entrepreneurial dynamics;
- an integrated interpretation linking regional conditions with diversification outcomes.

These results provide a robust empirical foundation for the analysis of farm-level diversification strategies and their effects, which are examined in detail in Chapter 4.

Chapter 4. Economic Diversification of Farms in the Municipalities of the Berat Region

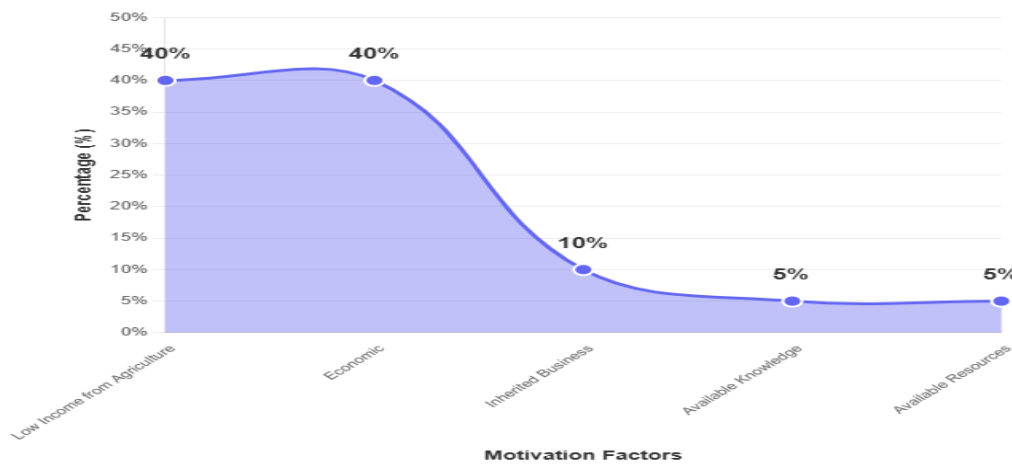
Chapter 4 represents the central empirical core of the dissertation, as it directly examines farm-level diversification processes, farmers' motivations, constraints, and the socio-economic effects of non-agricultural economic activities in the municipalities of the Berat region. The scientific contribution of this chapter lies in its micro-level analysis of diversification, grounded in primary survey data

and interpreted within the broader structural and institutional context established in previous chapters. Building on the econometric analysis of the previous chapter, this chapter examines rural entrepreneurship in the Berat district using primary field data in order to understand how structural determinants translate into individual behaviour. Drawing on the view that rural entrepreneurship is context-embedded, the analysis links macro-level economic patterns with farmers' perceptions, strategies, and constraints. The empirical evidence is based on a survey of 100 farmers conducted in December 2024, all of whom simultaneously manage agricultural holdings and registered non-agricultural businesses. Respondents were selected from official farmer and business registries and proportionally distributed across the five municipalities to ensure representativeness. Data were collected using a standardised questionnaire and analysed in R, enabling systematic comparison and interpretation of behavioural and institutional factors. A key strength of the chapter lies in integrating quantitative results from the Entrepreneurship Index with qualitative insights from farmer interviews, allowing statistical trends to be interpreted through lived experiences. This mixed-methods approach provides a more comprehensive understanding of rural diversification and entrepreneurial dynamics in the Berat region.

Socio-Economic Conditions and Motivations for Farm Diversification

A key scientific result of Chapter 4 is the empirical identification of the motivations that drive farmers to engage in non-agricultural economic activities. The survey data show that diversification decisions are driven predominantly by economic necessity rather than by opportunity-seeking behaviour. Insufficient income from agricultural production is the primary motivator, confirming the structural limitations of small-scale farming in the region.

Motivation for engaging in non-agricultural activity

Source: Generated by the R statistical system based on survey data.

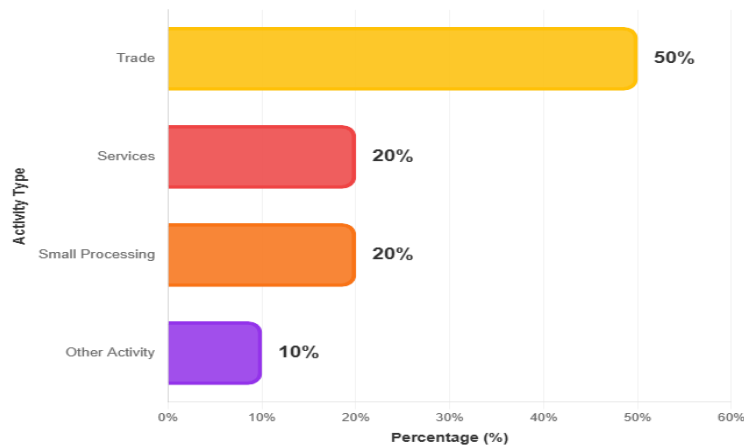
The analysis shows that farmers perceive agricultural activity as increasingly risky because of market volatility, rising input costs, and climatic uncertainty. As a result, non-agricultural activities

are viewed as a strategy for income stabilisation rather than a replacement for agriculture. This finding is scientifically significant, as it highlights the complementary relationship between agricultural and non-agricultural activities within farm households, rather than a process of de-agrarianisation. Further results indicate that personal and household characteristics play a significant role in shaping diversification decisions. Age, education level, and prior work experience outside agriculture are positively associated with engagement in non-agricultural activities. Younger, better-educated farmers show a higher propensity for entrepreneurship, while older farmers tend to rely more heavily on traditional agricultural practices. This differentiation underscores the importance of human capital as a key driver of diversification. Gender-related patterns also emerge from the analysis. Non-agricultural activities are more likely to involve female family members, particularly in services, trade, and small-scale processing. This finding highlights the role of diversification in expanding economic participation within rural households and contributing to social inclusion.

Patterns and Forms of Diversification at the Farm Level

Chapter 4 provides a detailed empirical classification of diversification forms adopted by farms in the Berat region. The results show that diversification primarily takes the form of small-scale businesses in trade, services, processing, agritourism, and transport-related activities. These activities are typically closely linked to local markets and rely on family labor, reflecting limited access to external capital and labor markets.

Dominant non-farming activities

Source: Generated by the R statistical system based on survey data.

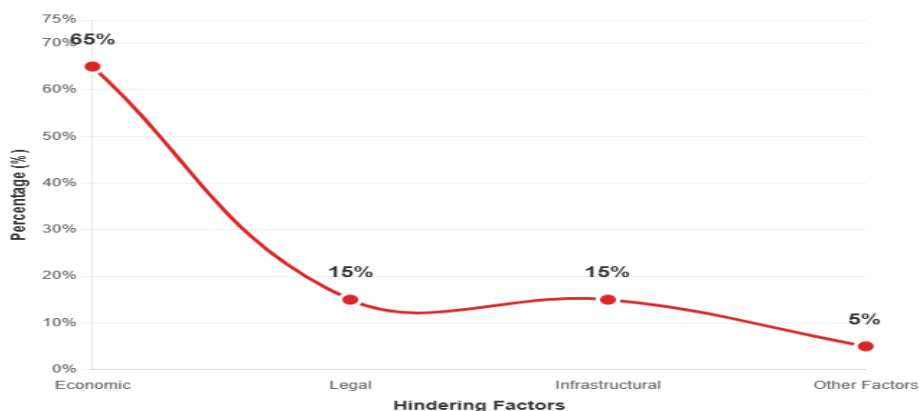
The research demonstrates that diversification strategies vary across municipalities, reflecting differences in infrastructure, market access, and socio-economic conditions. More accessible municipalities exhibit higher prevalence of service-oriented activities, while remote and mountainous areas tend to rely on low-capital, labor-intensive forms of diversification. This spatial differentiation confirms the findings of Chapter 3 and provides micro-level evidence of uneven

diversification dynamics. A scientifically important result is the identification of partial diversification patterns, where farms maintain agricultural production while simultaneously developing non-agricultural activities. This hybrid model allows households to manage risk by combining relatively stable but low agricultural income with more volatile but potentially higher returns from non-agricultural entrepreneurship.

Determinants and Constraints of Rural Entrepreneurship

A central scientific contribution of Chapter 4 lies in the systematic identification of constraints hindering rural entrepreneurship and diversification. Survey results indicate that limited access to finance represents the most significant barrier to business development. High collateral requirements, limited availability of rural credit, and perceived financial risk discourage farmers from expanding their non-agricultural activities. Institutional and administrative constraints also emerge as major limiting factors. Farmers report difficulties related to complex administrative procedures, insufficient information about support programs, and limited interaction with advisory services. This finding reinforces the results of Chapter 2 by demonstrating how institutional weaknesses translate into concrete barriers at the farm level.

Factors that hinder business development

Source: Generated by the R statistical system based on survey data.

Infrastructure deficits, including poor road connectivity and limited access to markets, further constrain business development, particularly in remote municipalities. These structural constraints reduce profitability, increase transaction costs, and limit opportunities for scaling up entrepreneurial activities.

Another scientifically relevant finding concerns the role of fear and risk perception in entrepreneurial decision-making. Many farmers express concerns about business failure, indebtedness, and market uncertainty. These behavioral factors interact with structural constraints to reinforce conservative investment strategies and limit innovation.

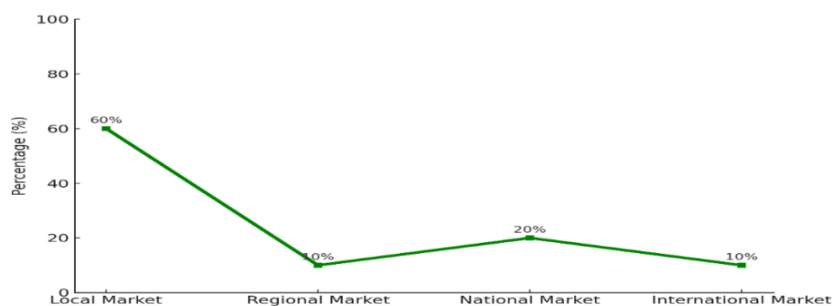
Role of Local Authorities and Support Mechanisms

Chapter 4 provides empirical evidence on the role of local authorities and public support mechanisms in shaping diversification outcomes. The results demonstrate that while some farmers benefit from municipal support, overall engagement of local authorities in entrepreneurship promotion remains limited. Farmers' perceptions of local institutional support vary significantly across municipalities. Where local authorities provide information, facilitate access to programs, or support training initiatives, farmers report greater confidence and willingness to engage in business development. Conversely, weak institutional presence discourages participation in formal support schemes. A scientifically important result is the identification of an implementation gap between formal policy frameworks and perceived support at the local level. This gap explains, in part, the limited effectiveness of rural development instruments in fostering inclusive diversification and highlights the need for stronger local governance capacity.

Economic and Social Effects of Diversification

The analysis of diversification outcomes represents a core scientific result of Chapter 4. Survey data indicate that engagement in non-agricultural activities contributes positively to household income and economic stability. Diversified households report higher and more stable income levels compared to farms relying solely on agricultural production. However, the research also demonstrates that income gains from diversification are uneven and often modest. Many non-agricultural activities remain small-scale and vulnerable to market fluctuations. This finding underscores the importance of supportive environments for business growth and sustainability.

Scale of business activity

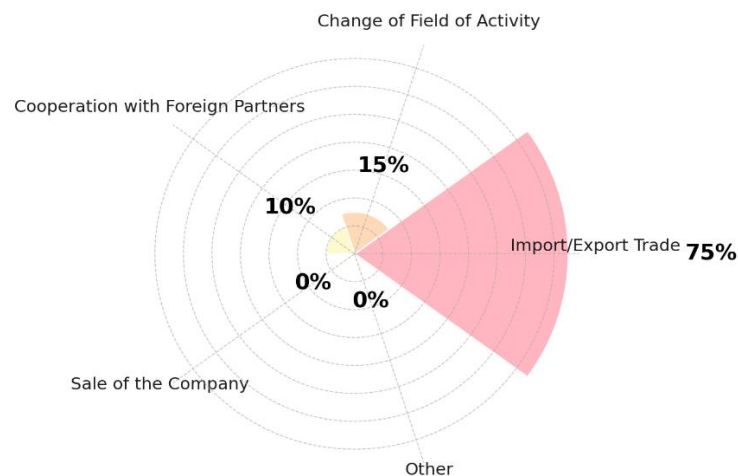
Source: Generated by the R statistical system based on survey data

From a social perspective, diversification contributes to employment generation within households and local communities. The involvement of family labor reduces unemployment and underemployment, particularly among women and younger household members. This social dimension of diversification enhances its relevance for rural development beyond purely economic outcomes. The chapter also identifies positive spillover effects at the regional level, including increased demand for local services, strengthened local economic networks, and reduced dependence on agricultural subsidies. These effects, while limited in scale, indicate the potential of diversification to contribute to broader rural resilience.

Regional Implications and Differentiation

A further scientific contribution of Chapter 4 is the identification of differentiated regional impacts of diversification. The research demonstrates that diversification outcomes are shaped by territorial conditions, leading to varying levels of success across municipalities. More accessible and economically dynamic municipalities exhibit stronger diversification effects, while peripheral areas face persistent constraints. This spatial differentiation highlights the risk of increasing territorial disparities if diversification policies are not tailored to local conditions.

What are future plans for business development.

Source: Generated by the R statistical system based on survey data.

The chapter thus reinforces the argument that a “one-size-fits-all” approach to rural development is insufficient. Instead, place-based strategies that account for local resources, infrastructure, and human capital are required to ensure inclusive diversification.

Scientific Value of Chapter 4

In summary, the main scientific results of Chapter 4 include:

- empirical identification of economic necessity as the primary driver of farm diversification;
- detailed classification of diversification forms and patterns at the farm level;
- systematic analysis of financial, institutional, infrastructural, and behavioral constraints;
- evidence of the complementary relationship between agricultural and non-agricultural activities;
- assessment of economic and social effects of diversification on households and communities;
- identification of territorial differentiation in diversification outcomes.

These results provide strong empirical validation of the research hypotheses and demonstrate that economic diversification of farms constitutes a viable, though constrained, pathway toward improving rural livelihoods and resilience in the Berat region.

Conclusions and Reflections on Policy and Practice

The dissertation provides an integrated and empirically grounded analysis of the economic diversification of agricultural farms in Albania, focusing on favorable and constraining factors influencing rural entrepreneurship through a case study of the Berat region. The research addresses a critical development challenge faced by post-transition rural economies: the declining capacity of agriculture alone to ensure sustainable livelihoods and territorial resilience, and the increasing importance of non-agricultural economic activities as complementary income sources.

The conclusions synthesize the theoretical, institutional, regional, and farm-level findings and validate the research hypotheses through a coherent analytical framework that links macro-level structures, meso-level territorial dynamics, and micro-level behavioral responses of farm households.

Synthesis of Theoretical and Conceptual Findings

At the conceptual level, the research confirms that rural development in post-transition contexts cannot be understood through a sectoral or agriculture-centered perspective alone. The findings reinforce the relevance of the multifunctional rural development paradigm, according to which rural areas perform multiple economic, social, and environmental functions beyond food production. The dissertation demonstrates that economic diversification is not a marginal or residual process but a structurally necessary adjustment mechanism in contexts characterized by fragmented land ownership, low productivity, and limited capital accumulation. In Albania, where the average farm size remains small and mechanization levels are low, the scope for income growth through agricultural intensification alone is severely constrained. Diversification therefore emerges as a rational and necessary response to structural limitations rather than as a voluntary strategy of expansion. The study further refines the conceptual understanding of diversification by clearly distinguishing between diversification within agriculture, diversification related to agriculture, and diversification beyond agriculture. This analytical distinction proves crucial for interpreting empirical results, as it reveals that genuine structural transformation in rural areas is primarily driven by non-agricultural economic activities rather than by changes within agricultural production alone.

Rural entrepreneurship is conceptualized as a context-dependent and embedded process shaped by local resources, social relations, institutional environments, and individual characteristics. The research confirms that in rural Albania entrepreneurship is predominantly necessity-driven, reflecting limited employment opportunities and insufficient agricultural income. This finding aligns with broader theoretical insights on entrepreneurship in peripheral and post-transition regions and underscores the importance of supportive institutional frameworks for transforming necessity-based entrepreneurship into sustainable economic activity.

Institutional and Policy-Level Conclusions

The analysis of the policy and institutional framework highlights a significant gap between formal policy objectives and practical implementation outcomes. While Albania has made substantial progress in aligning its rural development strategies with European Union principles through pre-accession instruments, the effectiveness of these policies remains uneven and territorially differentiated. The research demonstrates that domestic agricultural support measures continue to prioritize production-oriented and income-stabilization objectives, with limited emphasis on entrepreneurship promotion and non-agricultural diversification. This policy orientation tends to reinforce existing production structures rather than facilitate structural change. As a result, public support often mitigates short-term income instability without addressing the underlying causes of rural vulnerability.

The evaluation of IPARD and other international support programs reveals a selective impact on rural development. Although these instruments introduce important principles of competitiveness, modernization, and diversification, their accessibility is constrained by administrative complexity, co-financing requirements, and limited advisory support. Consequently, better-capitalized farms and enterprises benefit disproportionately, while small family farms face barriers to participation. This selectivity contributes to uneven development outcomes and limits the inclusiveness of diversification processes.

A central conclusion is that policy effectiveness depends not only on financial resources but also on institutional accessibility, administrative simplicity, and local governance capacity. Where local authorities actively engage in information dissemination, facilitation, and cooperation, diversification outcomes are more favorable. Conversely, weak local institutional engagement significantly reduces the impact of national and EU-supported measures.

Regional and Territorial Conclusions

The socio-economic analysis of the Berat region confirms that diversification dynamics are strongly shaped by territorial conditions. The region exhibits modest economic growth accompanied by persistent structural weaknesses, including demographic decline, limited industrial activity, and a dominance of micro-scale enterprises. Demographic trends, particularly population decline and aging, emerge as critical constraints on rural entrepreneurship. The out-migration of younger and more educated individuals reduces human capital availability and limits innovation capacity. This demographic dimension reinforces the need for diversification strategies that create local employment opportunities and improve the attractiveness of rural areas.

The construction and application of the Entrepreneurship Index provide empirical evidence of significant intra-regional differentiation. Municipalities with better infrastructure, higher business density, and stronger market access exhibit higher entrepreneurial activity and diversification intensity. In contrast, peripheral and mountainous municipalities face compounded constraints related to remoteness, limited services, and weaker institutional presence. These findings confirm that diversification is not spatially neutral and that a uniform policy approach risks exacerbating

territorial disparities. Place-based strategies tailored to local conditions are therefore essential for ensuring inclusive rural development.

Farm-Level Conclusions on Diversification and Entrepreneurship

At the farm level, the research confirms that diversification decisions are primarily motivated by economic necessity. Insufficient income from agricultural production, combined with market volatility and rising production costs, drives farmers to seek alternative income sources. Non-agricultural activities are perceived as complementary to agriculture rather than as substitutes, resulting in hybrid livelihood strategies that combine farming with entrepreneurship. The analysis demonstrates that diversification takes predominantly small-scale forms, including trade, services, processing, and agritourism. These activities rely heavily on family labor and local markets, reflecting limited access to external finance and broader market networks. While such activities contribute to income stabilization, they often remain vulnerable and constrained in terms of growth potential. Human capital emerges as a decisive factor influencing diversification outcomes. Younger, better-educated farmers and those with prior non-agricultural experience display higher propensity toward entrepreneurship. Gender-related patterns indicate that diversification expands economic participation within households, particularly among women, contributing to social inclusion.

The research identifies multiple constraints hindering rural entrepreneurship, including limited access to finance, administrative complexity, infrastructure deficits, and risk aversion. These constraints interact with each other, reinforcing conservative investment behavior and limiting innovation. Importantly, the study highlights the role of perceptions and institutional trust in shaping farmers' engagement with formal support mechanisms. Despite these constraints, diversification generates positive economic and social effects. Diversified households report higher and more stable income levels compared to farms relying solely on agriculture. Diversification also contributes to employment generation within households and local communities, reducing underemployment and strengthening local economic networks. However, these effects remain uneven and modest in scale, underscoring the need for supportive environments to enhance sustainability and growth.

Validation of Research Hypotheses

The empirical findings allow for the validation of all research hypotheses formulated in the dissertation. The first hypothesis, that farmers diversify primarily due to insufficient agricultural income, is strongly confirmed by survey results and income analysis. The second hypothesis, concerning the positive impact of non-agricultural activities on financial stability and entrepreneurial capacity, is also confirmed, albeit with the qualification that effects vary across households and territories. The third hypothesis, which emphasizes the role of human capital and local institutions while identifying infrastructure, finance, and technology as constraints, is fully supported by the empirical evidence. The fourth hypothesis, regarding the analytical usefulness of the Entrepreneurship Index, is validated through its successful application in capturing territorial differentiation and identifying key determinants of diversification.

Overall Conclusions

In conclusion, the dissertation demonstrates that economic diversification of agricultural farms represents a viable and necessary pathway for enhancing rural resilience in Albania, but one that remains constrained by structural, institutional, and territorial factors. Diversification contributes to income stabilization, social inclusion, and local economic activity, yet its transformative potential is limited without coherent policy support, strong local institutions, and targeted investment in human capital and infrastructure.

The research underscores that sustainable rural development in Albania cannot rely solely on improving agricultural productivity. Instead, it requires an integrated approach that empowers rural populations to innovate beyond agriculture while maintaining the multifunctional character of rural areas. By providing a comprehensive empirical analysis grounded in regional and farm-level realities, the dissertation contributes to both academic understanding and policy debate on rural diversification in post-transition economies.

SCIENTIFIC AND SCIENTIFIC-APPLIED CONTRIBUTIONS

Scientific Contributions

- Conceptual refinement of farm diversification and rural entrepreneurship in post-transition economies

The dissertation advances the conceptual understanding of rural development by clearly distinguishing between diversification within agriculture, diversification related to agriculture, and diversification beyond agriculture. This analytical differentiation contributes to the literature by enabling a more precise interpretation of structural transformation processes in rural areas characterized by fragmented farm structures and limited agricultural competitiveness, such as those found in Albania and other post-transition economies.

- Integration of social capital and institutional factors into the analysis of rural entrepreneurship

The research provides a nuanced analytical framework that integrates bonding, bridging, and linking social capital with institutional and governance conditions in explaining rural entrepreneurship and diversification outcomes. By demonstrating the dual role of social capital as both an enabling and constraining factor, the dissertation contributes to a more realistic and context-sensitive understanding of entrepreneurial behavior in rural areas with weak formal institutions.

- Development and application of an Entrepreneurship Index

A key scientific contribution of the dissertation is the construction and empirical application of a composite Entrepreneurship Index designed to measure the intensity and determinants of diversification at the local level. The index represents an original methodological tool that allows for comparative territorial analysis and provides empirical evidence on intra-regional differentiation in entrepreneurial dynamics. This approach can be replicated in other regions and countries with similar data constraints.

- Empirical evidence on necessity-driven entrepreneurship and diversification dynamics

Through the combined use of secondary data, econometric analysis, and primary survey data, the dissertation provides robust empirical evidence that rural entrepreneurship in the Berat region is predominantly necessity-driven. This contribution enriches the empirical literature by linking household-level motivations with broader structural and territorial constraints, thereby enhancing the explanatory power of existing rural entrepreneurship theories.

Scientific-Applied (Practical) Contributions

- Evidence-based insights for improving rural development and diversification policies

The empirical findings offer concrete evidence for policymakers regarding the limitations of production-oriented agricultural support and the need to strengthen measures targeting non-

agricultural diversification and entrepreneurship. The results support the design of more balanced rural development policies that address structural constraints, improve accessibility of support instruments, and enhance the inclusiveness of diversification processes.

- Policy-relevant assessment of IPARD and local institutional support mechanisms

The dissertation provides a critical, practice-oriented evaluation of IPARD and domestic support measures, identifying administrative, financial, and institutional barriers that limit their effectiveness for small family farms. These insights can be directly used by public authorities to simplify procedures, improve advisory services, and tailor support mechanisms to the capacities of rural entrepreneurs.

- Analytical support for place-based and territorially differentiated development strategies

By demonstrating significant intra-regional variation in diversification and entrepreneurship outcomes, the research offers practical guidance for the development of place-based rural policies. Local authorities and development agencies can use the results to design territorially targeted interventions that account for infrastructure availability, human capital, and market access at the municipal level.

- Practical framework for supporting farm-level diversification and entrepreneurship

The identification of farmers' motivations, constraints, and diversification patterns provides a practical framework for designing training programs, advisory services, and local initiatives to strengthen entrepreneurial capacity. The findings can support practitioners, extension services, and local governments in developing targeted actions that enhance income stability, employment generation, and rural resilience.

PUBLICATIONS RELATED TO THE DISSERTATION

1. Hoti, A. (2025). Driving territorial economic development: The role of social capital in rural Albania. *Western Balkan Journal of Agricultural Economics and Rural Development*, 7(2), 231–242. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/2683-4693/2025/2683-46932502231H.pdf>
2. Hoti, A., & Muça (Dashi), E. (2025). New policies in renewable energy and their impact on rural areas: The case of Fier County, Albania. *Scientific Papers (UNWE)*, 1(1), 195–208. <https://www.unwe.bg/doi/researchpapers/2025.1/RP.2025.1.09.pdf>
3. Hoti, A., & Peneva, M. (2024). Farmers' portfolio diversification for income growth: A study on the municipalities of Dimal and Kucove. In *Innovative development of agricultural business and rural areas: Fourth International Scientific Conference IDARA – 2024* (pp. 191–198). <https://idara.unwe.bg/papers/en/journalissues/article/64406>
4. Hoti, A. (2021). Business incubators as a supporting mechanism for rural economic development: The role of typical product incubators in Albania. In *Proceedings of the III International Conference on Agriculture and Life Sciences (ICOALS III)*, Campobasso – Tirana. https://drive.google.com/file/d/1Nialw150YjoqRV3tiMyVAeMH6wj_13xT/edit

(The paper was as an integral part of the preparatory process for PhD enrollment. It represents a research step in the development and refinement of the PhD proposal, and contributed to the formulation of the research concept submitted for enrollment in the PhD program at the University of National and World Economy (UNWE), Department of Natural Resources Economics. This publication served as an academic foundation for demonstrating research capacity, and topic relevance within the PhD application process.)